

DESPRE CE NE VORBESC HĂRȚILE? PROBLEMA LIPSEI NECROPOLELOR DIN PERIOADA SECOLELOR VIII–X ÎN TRANSILVANIA ESTICĂ ȘI CENTRALĂ, RESPECTIV ÎN NORDUL ȘI CENTRUL OLTENIEI ȘI MUNTENIEI: ÎNTRE STADIUL CERCETĂRII, CONTEXTUALIZARE REGIONALĂ, STATUTUL PERIFERIC ȘI HABITUSUL CULTURAL

Erwin Gáll, Mihály Huba Högyes**, Réka Fülöp****

In memoriam Gheorghe Baltag

Keywords: 8–10th Centuries, Transylvanian Basin, Muntenia, Oltenia, funerary sites, lack of burial sites, cultural habitus.

Cuvinte cheie: secolele VIII–X, Bazinul Transilvaniei, Muntenia, Oltenia, siturile funerare, lipsa siturilor funerare, habitusul cultural.

What do maps tell us about the lack of burial sites in Eastern and Central Transylvania, respectively in North and Central of Oltenia and Muntenia? A comparative analysis of the state of research, regional contextualisation, peripheral status, and cultural habitus.

(Abstract)

In the scientific debates published to this date, there is a huge number of contributions addressing the archaeological spectrum of burial sites in the Transylvanian Basin and Muntenia from a general and comprehensive perspective, however, without taking into account regional or microregional conditions.

This omission is mainly caused by an anachronistic presumption of uniformity, perpetuated in the theoretical approaches in archaeology, the roots of which can be traced back to the 18th–19th century dogmatics about the nation as the primary human organizational form.

This article proposes to debate – perhaps in a non-classic way – the lack of burial sites in certain regions of the Transylvanian Basin, Oltenia and Muntenia, and attributes this hiatus to a lesser extent to the current state of research and to a greater extent to the differences in burial customs, respectively to the differently demographical indexes between these regions.

Introducere

În dezbaterile științifice, publicate până în zilele noastre, s-a realizat un număr uriaș de contribuții, care au abordat în mod generalizant și unitar spectrul arheologic al siturilor funerare din Bazinul Transilvaniei și din Muntenia, fără să fi ținut seamă de realitățile (arheologice) regionale sau microregionale. Articolul de față își propune să dezbată – într-un mod neconvențional – o problemă nedezbătută și neatinsă a arheologiei

din estul și centrul Bazinului Transilvaniei, respectiv din nordul și centrul Olteniei și Munteniei. Cauzalitatea hiatului de dezbateri științifice privind acest fenomen (arheologic și nu numai) sunt multiple. Rădăcinile acestuia le putem găsi în gândirea uniformizantă practică în metodologia abordărilor teoretice în arheologie, însă bazele mentale ale acestuia rezidă în dogmatica privind națiunea modernă, ca formă de organizare umană (începând din secolele XVIII–XIX), strâns legată de capitalism¹. În acest sens analizele au abordat într-o manieră uniformizantă spațiile geografice

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Academia Română, București; erwin.gall@iabvp.ro;

** University of Debrecen, Debrecen, doctorand, Ungaria; misihuba@yahoo.com;

*** Hungarian National Museum, Archaeological Heritage Protection Directorate, asistent de museologie, Budapesta, Ungaria; fulop.reka@mnmu.hu

¹ Anderson 2006; Gellner 1983; Hobsbawm 1990. Privind evoluțiile diferite ale teritoriilor și populațiilor europene – care au determinat și caracterul diferit ale naționalismelor, vezi: Szűcs 1999.

(frecvent doar în cadrul granițelor statului național modern), nevoia problematizării importanței analizelor micro- sau medioregionale în arheologie, abordările bazate pe teoria rețelelor², ca tendințe de cercetare au început să apară în mediile noastre de specialitate doar în ultima perioadă. Ca urmare scopul demersului nostru este în concordanță – dacă putem să formulăm astfel – cu aceste tendințe, și anume analiza contextualizată ale izvoarelor arheologice în specificul lor medio- sau microregional.

Înainte de a aborda problema propriu-zisă pe scurt, dorim să prezentăm aspectele geografice ale regiunilor care vor fi analizate.

1. Realitățile geografice

Bazinul Transilvaniei

În centrul teritoriului actual al României se situează Podișul Transilvaniei, mărginit la vest de Carpații Apuseni și înconjurat de arcul carpatic. Carpații Orientali formează granița cu Podișul Moldovei, Carpații Meridionali cu Câmpia Română. Munții Banatului, împreună cu Munții Apuseni și Munții Poiana Ruscă, formează Carpații Apuseni. Aceștia delimitează regiunile centrale ale teritoriului Transilvaniei de Câmpia Mare.

Transilvania ni se înfățișează astăzi ca o zonă deluroasă și colinară, care se află la altitudinea de cca. 300–600 m, unele dealuri având chiar 800 m deasupra nivelului mării. Podișurile sunt irigate de râurile Mureș și Someș, afluenți ai Tisei și deci ai Dunării mijlocii, precum și de râul Olt, afluent al Dunării inferioare.

Podișul Transilvaniei se împarte în cinci subunități de relief: în nord Podișul Someșean, în centru Câmpia Transilvaniei, în sud-est și sud Podișul Târnavelor și Podișul Hârtibaciului, în sud-vest Podișul Secașelor. La marginile podișului Transilvaniei se situează mai multe zone depresionare.

Câmpia Transilvaniei, o zonă cu multe iazuri, este formată din dealuri scunde, cu o altitudine medie de 500 m și văi largi. Ea se situează aproximativ între Someșul Mare, Someșul Mic și Mureșul Superior.

Podișurile Târnavelor și Hârtibaciului sunt străbătute de râurile Târnavă Mare, Târnavă Mică și Hârtibaciu. Cele două podișuri sunt formate dintr-o suită de dealuri și văi înguste, cele principale fiind orientate est-vest, iar cele secundare aproximativ nord-sud, dispuse aproape paralel.

Podișul Secașelor este situat între râul Târnavă Mare la nord, Munții Cindrelului și Depresiunea Sibiului la sud; la est este delimitat de Podișul Hârtibaciului, iar la vest de cursul mijlociul al Mureșului.

Versanții vestici ai Carpaților Orientali sunt mărginiți de mai multe depresiuni, dintre care cele mai importante sunt: depresiunea Maramureșului, a Giurgeului, a Ciucului și a Târgului Secuiesc. Lor li se adaugă alte câteva depresiuni situate la nord de Carpații Meridionali: depresiunea Sibiului, depresiunea Făgărașului și Țara Bârsei în bazinul hidrografic al Oltului, precum și Țara Hațegului în cel al Mureșului.

Transilvania era legată de regiunile sud-carpătice prin pasurile Buzău, Tabla Buții, culoarul Bran – Rucăr – Dragoslavele și pasurile Turnu Roșu, Lainici, Poarta Orientală (Pasul Domașnea) și Poarta de Fier a Transilvaniei.

Muntenia

Muntenia este regiunea istorică din sudul României, delimitată la nord de Munții Carpați (care o separă de Transilvania), la vest de râul Olt (care o separă de Oltenia); la sud și est fluviul Dunărea o delimitează de Bulgaria și Dobrogea. Cursurile Milcovului și ale Siretului Inferior formau granița tradițională a Munteniei cu Moldova.

La exteriorul Munților Carpați se află un inel de dealuri – Subcarpații și Dealurile de Vest –, locurile cele mai populate, datorită bogatelor resurse de subsol (petrol, cărbuni, sare) și condițiilor favorabile culturii viței-de-vie și pomilor fructiferi.

La sud de Carpați se află Subcarpații Getici, un sector subcarpatic, care se întinde de la Valea Dâmboviței în est până la Valea Motrului în vest. Se învecinează cu Podișul Mehedinți (în vest), Podișul Getic (în sud), Munții Făgăraș, Munții Iezer-Păpușa, Munții Cozia, Munții Bucegi și Munții Parâng (în nord). O însușire specifică Subcarpaților Getici este aceea că nu se cunoaște clar trecerea din Podișul Getic în Subcarpații Getici. În componența Subcarpaților se află mai multe depresiuni: Târgu Jiu – Târgu Cărbunești, Câmpulung Muscel ș.a.

Podișul Getic sau Piemontul Getic este situat între Subcarpații Getici (la nord), râul Dâmbovița (la est), Câmpia Română (la sud), Dunărea (la vest) și Podișul Mehedinți (nord). Altitudinile sunt cuprinse între 200 și 600 m, ele scad de la nord la sud, sunt asemănătoare deci dealurilor joase. Podișul Getic este un piemont, format din depuneri sedimentare pe locul unui fost lac, înclinate ușor spre sud. El atinge în partea de nord până la

² „Network methods work at the small scale, looking for nodes and links at the level of individual members of a framework.” Harding 2013, 391.

Fig. 1. Realitățile geografice și bazinele hidrografice în zona estică a Dunării mijlocii și inferioare (după Harhoiu et alii 2011, Fig. 1).

700 m, iar în sud coboară până la 200 m. Râurile își taie văi adânci și formează dealuri alungite cu spinări domoale.

În partea sudică a Munteniei se află Câmpia Română, parte a mării stepe euro-asiatice, și care se desfășoară de-a lungul Dunării inferioare. Sectorul estic al Câmpiei Române este ocupat de Câmpia Bărăganului. Este delimitată în sud și est de Dunăre, iar în nord de râul Buzău. Limita vestică este un aliniament, care unește localitățile Buzău, Urziceni, Budești și Oltenița. Datorită absenței pădurilor, Bărăganul a fost un important culoar de trecere pentru diferite populații mereu atrase de mirificele civilizații ale sudului. Stepa Bărăganului, folosită în trecut ca pășune de către ciobanii din Carpați (inclusiv din Transilvania) în perioada de transumanță, a fost transformată în teren arabil abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Muntenia a format, împreună cu Oltenia, principatul medieval al Țării Românești (Valahia/

Ungro-Vlahia). Până în secolul al XVIII-lea, teritoriul Olteniei a fost cunoscut sub numele de «Marea Bănie a Craiovei» (sau «Banatul Craiovei»), unitate administrativă subordonată domniei. Denumirea «Oltenia» s-a încetățenit abia după scurta perioadă de stăpânire habsburgică (1718-’39). Tot autorităților habsburgice le datorăm și distincția dintre «Valahia Mică» (Oltenia) și «Valahia Mare» (Muntenia).

Oltenia

Oltenia este străjuită în nord de Carpații Meridionali, iar în vest, sud și est de cursurile Dunării, respectiv ale Oltului. Râul Jiu străbate regiunea în direcția nord-sud și o împarte în două părți aproape egale, în care relieful uneia pare să se oglindească în cealaltă. Nordul Olteniei este muntos, fiind prezente aici două masive: Parâng (la est de râul Jiu) și Retezat-Godeanu (la vest de râul Jiu). La sud de Carpați se află zona subcarpatică,

reprezentată printr-un șir de dealuri și depresiuni. În nord-vest se află Podișul Mehedinți, dealurile Coșuștei și depresiunea Severin. La sud de Subcarpați se află Podișul Getic, iar și mai la sud se întinde Câmpia Olteniei, cel mai vestic sector al Câmpiei Române³.

Am prezentat atât de detaliat geomorfologia acestor regiuni cu scopul de a înțelege, spre final, mai bine diferențele privind rezultatele care se ivesc atât din stadiul cercetării, cât și din diferențele geografice ale acestor regiuni.

Fără îndoială, atât în cazul Munteniei, cât și al Olteniei sudice, o unitate aparte de relief este constituită de lunca Dunării, ce reprezenta, înainte de îndiguire, o asociere de grinduri, brațe părăsite, privaluri și bălți⁴.

2. Stadiul cercetării

În deschiderea studiului trebuie să răspundem la anumite întrebări privind stadiul cercetării:

1. Care este nivelul cercetărilor arheologice în general în aceste regiuni?

2. Câte situri funerare avem înregistrate în Transilvania, Oltenia și Muntenia, respectiv care este calitatea cercetărilor și publicațiilor arheologice?

Primul punct, evident, ar putea fi dezvoltat în volume întregi care să cuprindă de la prezentarea infrastructurii muzeale din toate aceste regiuni până la istoricul săpăturilor arheologice privind epoca medieval timpurie, încă din secolul al XIX-lea și până în zilele noastre. Sintetizarea situației este foarte problematică, dat fiind faptul că apariția instituționalizată și modernizarea infrastructurii arheologice în aceste regiuni prezintă o evoluție foarte diferită în timp. Mișcarea, respectiv instituționalizarea muzeală a descris o evoluție antagonistică în aceste spații: încă din secolul al XIX-lea, în orașe ca Alba Iulia, Cluj-Napoca, Sfântu Gheorghe, Sibiu, s-au înființat muzee și asociații orașenești și, ca o consecință a acestui fapt, au început cercetări arheologice, unele de nivel înalt (practic nivel european), în special în partea vestică a Transilvaniei⁵. Astfel cercetările arheologice ale siturilor caracteristice regiunilor Dunării mijlocii, databile în secolele VII/VIII–X, au debutat

încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în regiunile vestice ale Transilvaniei⁶. În restul Transilvaniei (practic teritoriul analizat în acest studiu) în schimb, respectiv Muntenia și Oltenia au rămas Pete albe pentru arheologie. Situația nu s-a schimbat nici între cele două războaie mondiale, cercetarea epocii medievale timpurii nu a reprezentat un interes științific cu predicție nici în acea perioadă⁷.

Din punct de vedere instituțional, fără îndoială, schimbările fundamentale impuse, cu multe aspecte negative (precum toate modernizările în general!), de regimul comunist de după 1946 (iar după 1958 mai degrabă naționalist-comunist, fără să semene cu regimul lui Lenin, să nu mai vorbim de filosofia lui Marx sau Rosa Luxemburg⁸) au adus modernizarea fără precedent al României⁹. Astfel, extinderea rețelelor muzeale și crearea de posturi de arheologi în aceste instituții culturale au avut un rol benefic și asupra cercetării arheologice epocii post-romane: după 1946 practic numărul descoperirilor din Muntenia și Oltenia, dar și din Transilvania pur și simplu a explodat!

Repertorierea punctelor arheologice privind secolele VIII–X din Muntenia îi aparține lui Bogdan Ciupercă. În lucrarea lui de doctorat a identificat 558 de puncte atribuite secolelor VIII–X/XI. În articolul publicat în 2012 menționează: în 34 de situri s-au întreprins cercetări arheologice sistematice, în 15 cazuri au fost efectuate sondaje arheologice de mai mare sau mai mică amploare, în 67 de puncte au fost realizate cercetări arheologice preventive, iar restul de 442 puncte au fost identificate în urma unor cercetări de teren sau a unor descoperiri întâmplătoare¹⁰. După analiza lui Ciupercă din 2009 – din păcate rămas nepublicată – au mai fost executate săpături de calitate tehnică foarte bună în mai multe locuri din București sau din jurul acestuia. Rezultatele acestora însă s-au soldat cu cercetarea ale unor noi puncte ce pot fi legate doar de așezări, fără să se fi putut înregistra vreun sit funerar¹¹:

⁶ Privind istoria cercetării din Transilvania ale secolelor VII–VIII, vezi: Horedt 1958, 61–91; Harhoiu 2004–2005, 283–334; Gáll 2012, 127–165; Cosma 2018; privind analiza critică a cercetării secolelor X–XI: Gáll 2010a, 271–274; Gáll 2013a, Vol. I: 563–592.

⁷ În acest sens, vezi: Ciupercă 2009, 133–162; Gáll 2010b, 281–306; Ciupercă 2012, 362.

⁸ În acest sens, vezi spre exemplu: Tamás 2021.

⁹ Ban 2014, 41–81.

¹⁰ Ciupercă 2012, 363.

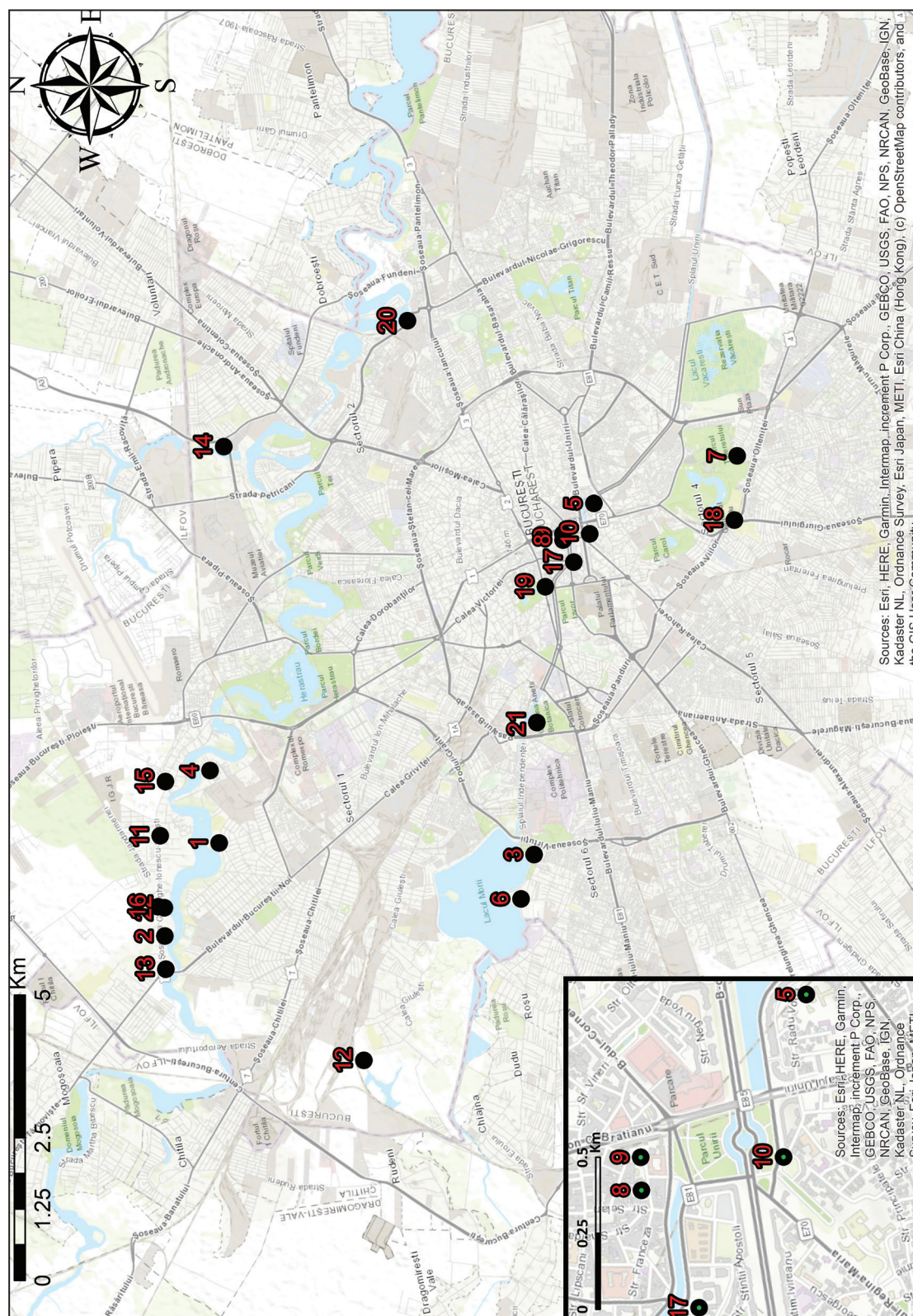
¹¹ De multe ori abordată, născând teorii diverse, „*mormântul*” de la București-Tei nu demult a fost supus unei analize critice, aici menționăm doar rezultatele demersurilor: lotul de

³ Privind descrierea geografică, vezi: Harhoiu *et alii* 2011, 7–18.

⁴ Gâștescu *et alii* 1976, 25–33.

⁵ În acest sens trebuie amintite, fără îndoială, școala arheologică din cadrul Universității Regale de Știință „Franz Joseph” din Cluj, condusă de Béla Pósta (1899–1919), respectiv săpăturile lui Márton Roska și István Ferenczi. Vezi: Vincze 2014; Szabó 2017, 373–400; Szabó 2018.

Fig. 2. Siturile arheologice al oraşului Bucureşti databile în secolele VIII–XI (pe baza datelor din RAN şi din literatura de specialitate): 1. Bucureşti-Dămăroaia; 2. Srauleşti-Lunca; 3. Dealul Ciurel; 4. Băneasa Lac; 5. Radu Vodă; 6. Miliari-Câmpul lui Boja; 7. Dealul Piscului; 8. Curtea Veche; 9. Piaţa Sf. Anton; 10. Palatul Brâncoveanu; 11. Vatra Nouă; 12. Giuleşti; 13. Srauleşti-Măicâneşti; 14. Pipera; 15. Băneasa; 16. Băneasa-La stejar; 17. Piaţa Naţiunile Unite (în lit. Piaţa Splaiului); 18. Bellu; 19. Dealul Mihai Vodă; 20. Fundenii Doamnelor; 21. Dealul Grozăveşti; 22. Bucureştii Noi/Alba.

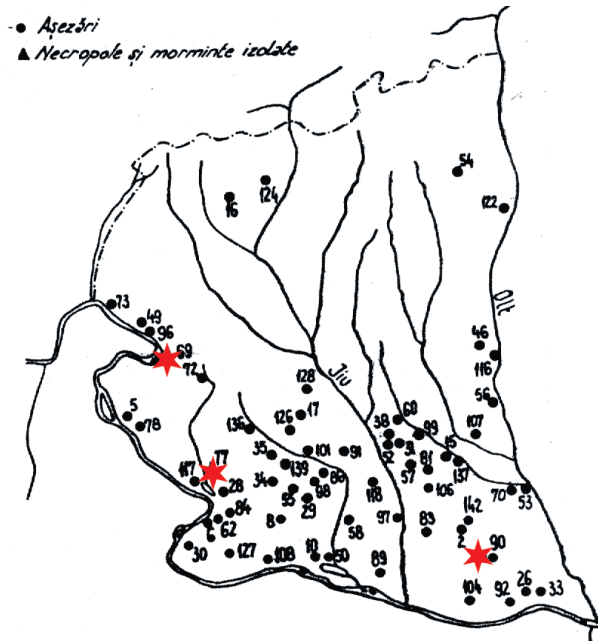

Fig. 3. Descoperirile arheologice din Oltenia între secolele VII/VIII–X (după Toropu 1976, Fig. 33) (cu steluță roșie am marcat necropolele listate de către Toropu)

Spre deosebire de Muntenia, teritoriul actual al Olteniei este mult mai puțin documentat, siturile databile în perioada secolelor VIII–X fiind mult mai puțin cercetate. Astfel, a fost semnalat un număr total de 65 de puncte arheologice în care au fost descoperite materiale databile în secolele VIII–X. Trebuie să menționăm însă că ultimul repertoriu a fost realizat în anii '70 ai secolului XX¹² (vezi Fig. 3).

piese care au ajuns în muzeu în perioade diferite (și inventariate în consecință), chiar dacă au fost publicate aparținând inventarului unui mormânt, pe de o parte de fapt aparține de epoci diferite (toporul cu braț scurt se datează în contexte funerare clare în secolele VI–VIII, iar scărița de șa în formă de pară în secolele IX/X–XI), ori nu a ajuns niciodată în muzeu, chiar dacă fusese menționat în articolul original (ex. sabia, care putea fi și spadă cu una sau cu două tăișuri). În consecință am propus ca acest „sit funerar” până la urmă inventat (cum se practica în perioada respectivă) să fie șters de pe lista înmormântărilor din secolul XI! Gáll 2020, 407–414.

¹² Toropu 1976, 151–160, fig. 33. Față de repertoriul lui Octavian Toropu avem un număr redus de situri arheologice menționate în RAN, cum sunt cele de la Crivina (necropolă de înhumare datată în secolele IX–XII) (<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=4434&d=Crivina-Burila-Mare-Mehedinti-Km-fluvial-894-2009>), Devesel-Cetățuie (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=tismana-devesel-mehedinti-situl-arheologic-de-la-devesel-cetatuie-cod-sit-ran-111541.02>), Găneasa – Vilcea (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=ganeasa-ganeasa-olt-situl-arheologic-de-la-ganeasa-vilcea-cod-sit-ran-127073.01>), Izvoarele (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=izvoarele-gruia-mehedinti-situl-arheologic-de-la-izvoarele-km-fluvial-860-5-cod-sit-ran-112058.02>), Pristol-Stația de pompare (<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=4470&d=Pristol-Mehedinti-Statia-de-pompare-km-fluvial-847-2009>), Romanesti/Târgu Jiu (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=romanesti-municipiul-targu-jiu-gorj-asezarea-din-epoca-fierului-de-la-romanesti-km-0+780-0+850-si-km-0+950-1+200-est-lunca-romanesti-sit-6-cod-sit-ran-77885.01>), Rogova II-La Cazărmi (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=rogova-rogova-mehedinti-situl-arheologic-de-la-rogova-ii-la-cazarmi-cod-sit-ran-113475.02>), Svinia (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=svinita-svinita-mehedinti-situl-arheologic-de-la-svinita-cod-sit-ran-113616.06>), Ștefănești (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=stefanesti-maciuca-valcea-situl-arheologic-de-la-stefanesti-cod-sit-ran-171183.01>), Vlădila-La islaz (<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=4014>). Majoritatea acestor puncte arheologice (unele cu fără nici un fel de informație sau cu datări suspect de exacte!) sunt în linia sau în regiunea apropiată a Dunării!

Dacă avem o imagine relativ exactă în zonele de peste Carpați, nu putem spune același lucru despre Bazinul Transilvaniei. Cauzele sunt multiple: prima este, fără îndoială, interesul specialiștilor cu predilecție pentru orizonturile funerare, mormintele având un inventar mult mai spectaculos¹³. Chiar dacă există un repertoriu, destul de sumar întocmit, putem doar presupune cantitatea siturilor arheologice databile între secolele VII/VIII–X/XI. Astfel, în lucrarea lui Victor V. Vizauer, singurul care până acum a încercat să repertorieze așezările și urmele de habitat din secolele VIII–X în Transilvania, Banat și Crișana, au fost înregistrate 212 de situri definite ca așezări (inclusiv locuirea în peșteri)¹⁴. Însă, în repertoriul realizat pentru

Practic singura excepție pentru secolele VII–X le avem de la Sfântu Gheorghe (Cipău)-Pe Șes, unde au fost cercetate câteva locuințe de tip bordei. Aflate la cca 32/40 km de zonele salifere din zona Ocna de Mureș impregnate de necropole cu caracteristici „avare”, inventarul acestor bordeie se remarcă printr-o diferență sensibilă față de cultura materială „avară”, având analogii în ținuturile nord-vestice ale Dunării mijlocii! Cosma 2020, 377–410. (Și) aceasta subliniază din nou eterogenitatea culturală a zonei.

¹⁴ Vizauer 2008, 174–281, 311–332, 335, 339. Însă multe situri din aceste secole care pot fi puse în legătură cu habitatul uman nu apar în repertoriul realizat de Victor V. Vizauer. Siturile arheologice care pot fi citate (nu includem aici cele 50 de situri din zona Someșului Mici): Bădeni, Bârcea Mare, Blaj, Boholt, Bulzești de Sus, Cerișor, Ciunga, Crăciunești, Crăguș, Fărcădin, Gura Arieșului, Hațeg, Hopârta, Lunca Mureșului, Meșcreac, Ohaba-Streiului, Rădești, Râu Bărbat, Râu de Mori, Ruda, Sântămăria Orlea, Silvașu de Jos, Șpălnaca, Strei, Tâmpa, Turdaș, Tureni, Uroi, Vălioara. RepCovasna 1998, 125, 127; Moga, Ciugudean 1995, 57–58, 105, 121, 125, 151, 193; Luca 2005, 31, 33, 37, 44, 57, 57, 67, 84, 111, 129, 130, 133, 141, 144, 146, 153, 157, 161, 166. Mai merită menționate spre exemplu și așezările cercetate sau publicate în ultimii ani de la Luna-Nod Rutier și Luna-Tarlaua din secolele VIII–IX (<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=luna-luna-cluj-situl-arheologic-de-la-luna-tarlaua-nr.-1-cod-sit-ran-58320.01>; <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=5760&d=Luna-Cluj-Nod-Rutier-2016> (25.10.2020), respectiv de la Sighișoara-Weinberg-„Necropolă”.

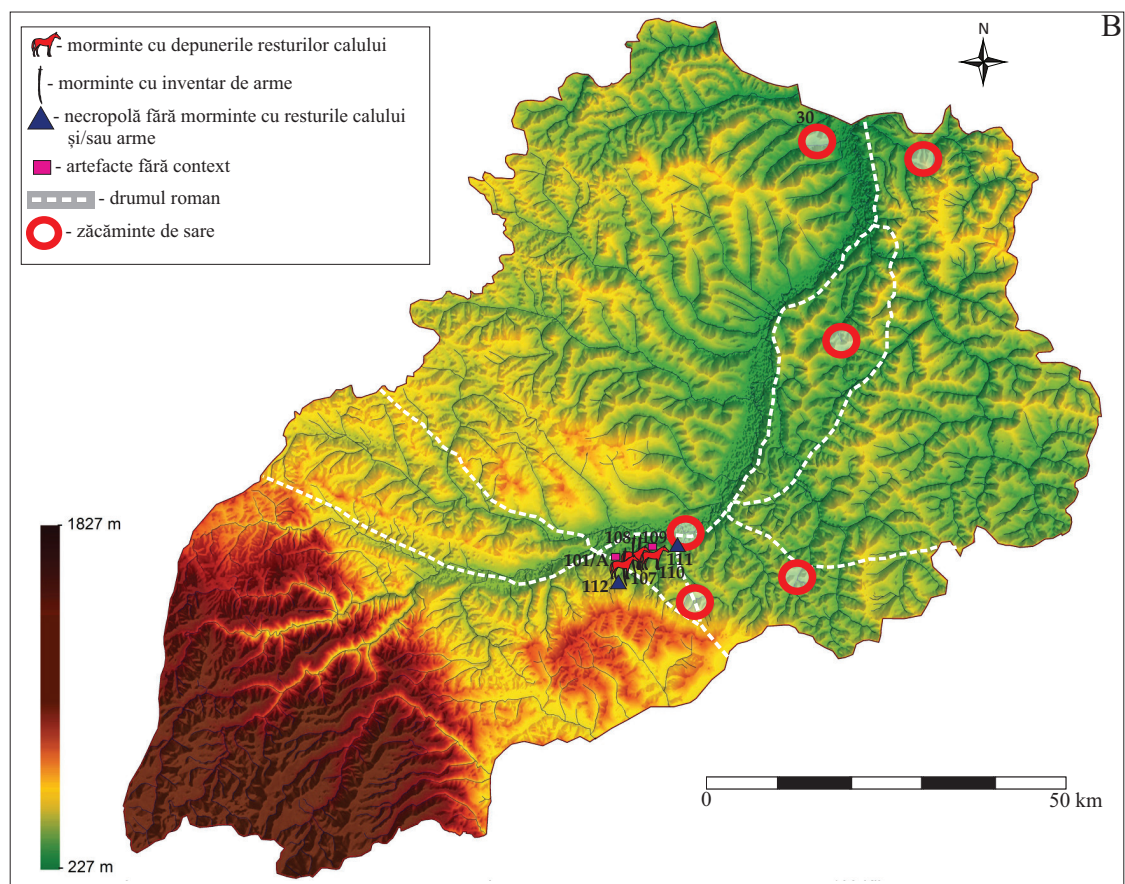
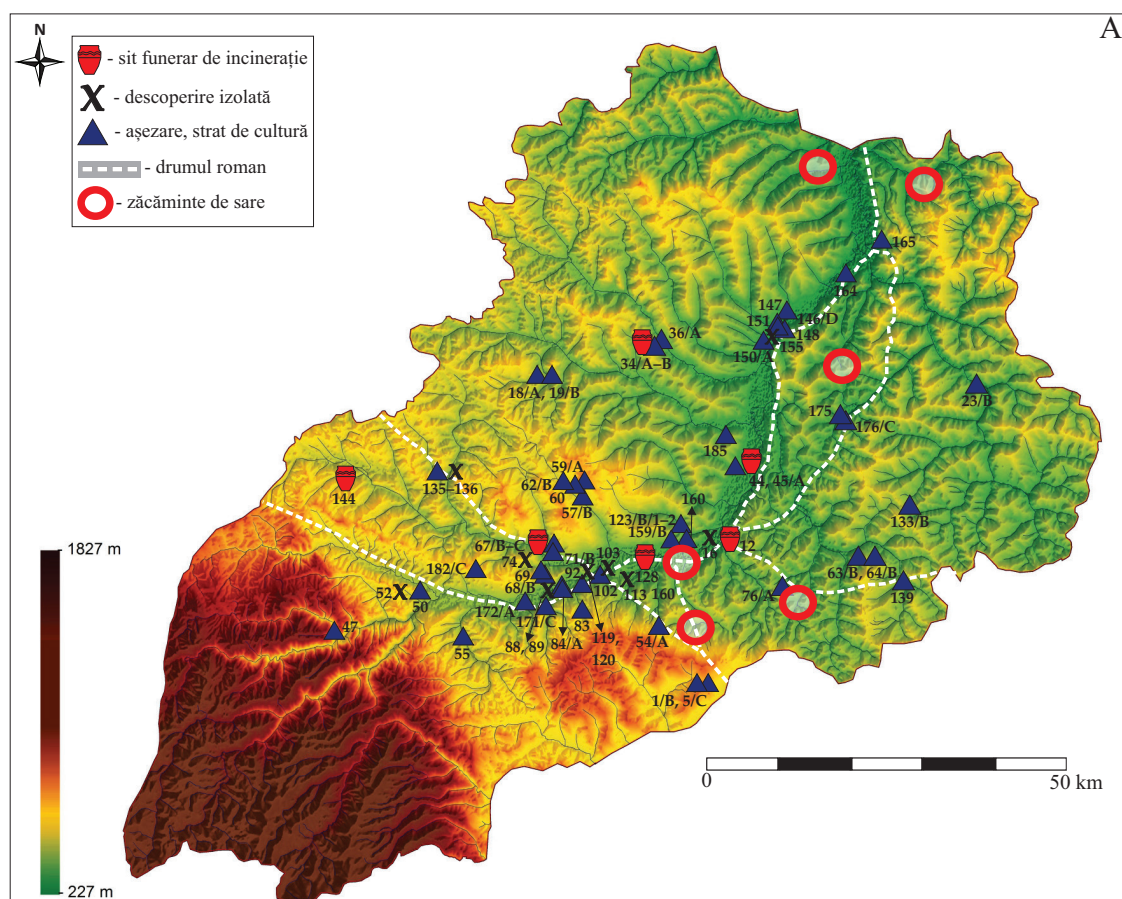

Fig. 4/A-B. Descoperirile arheologice din bazinul Someșului Mic datate în secolele VII/VIII-X (A: secolele VII/VIII-IX/X; B. Secolul X) (după Gáll et alii 2017, Map 4-5)

Necropole în ordine cronologică	Caracteristici	Caracteristici neclasice	Bazinul Transilvaniei	Muntenia/Oltenia
<i>Habitusul</i> funeral „avar” (sf. secolului VII / secolele VIII–IX)	Inhumație, orientare: NV–SE, arme, schelete întregi de cai sau resturile cailor, piese de harnașament		■	X
Necropole de incinerare sau birituale (grupul „Mediaș” și „Nușfalău-Someșeni”, secolele VII/VIII–IX/X)	A. Incinerare, dominantă în necropole plane (urne, în groapă); B. Incinerare, în necropole tumulare, cu camere funerare	1. Morminte cu schelete de cai / Bratei 2. centură decorată cu aplici în stil „avar” / Someșeni 3. cameră funerară / Someșeni	■	■
Siturile funerare cu caracteristici „sud-dunărene” (secolele VIII/IX– prima jumătate a secolului X)	A. Inhumație predominantă; B. Schelete întregi de animale sau unele părți din animale B. Una sau două amfore cenușii modelate la roata rapidă, uneori ornamentate cu un decor lustruit		■	■
Necropolele din secolul X	A. Inhumație, orientare V–E, resturile cailor, inventar funeral: arme, piese de harnașament;	1. în unele necropole se observă <i>varietatea orientării mormintelor</i> (E–V, V–E, S–N, N–S), precum și depunerea pe mormânt a unui strat de piatră	■	X

Fig. 5. Sistematizarea siturilor funerare din Bazinul Transilvaniei și din Muntenia, respectiv din Oltenia pe baza caracteristicilor funerare și cronologice

o regiune medie, Someșul Mic (vezi Fig. 4/A–B), am înregistrat 57 de situri și descoperiri legate de habitat, spre deosebire de Vizauer, în al cărui repertoriu apare 8¹⁵, explicația acestei deosebiri frapante fiind foarte simplă: cele mai multe descoperiri le-am putut depista în urma consultării registrelor de inventare al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, respectiv ale materialelor arheologice în depozitul instituției amintite.

Pe baza acestor date, comparând extinderea teritorială a regiunii Someșului Mic, tindem să evaluăm un număr de circa 500–800 de situri și descoperiri arheologice în Bazinul Transilvaniei (în baza noastră de date neterminată încă am înregistrat 431 de situri arheologice, în aceasta fiind incluse și siturile funerare)!

Astfel, în aceste 3 regiuni, putem calcula cu mult peste 1000 de situri arheologice, pe care le putem lega de epoca medievală timpurie. Dacă încercăm să cuantificăm însă siturile funerare, lucrurile stau altfel, atât statistic, în ceea ce privește regiunile, cât și în ceea ce privește numărul publicațiilor privind aceste obiective arheologice.

3. Siturile funerare înregistrate în Transilvania, Oltenia și Muntenia, databile în secolele VIII–X

În cele trei regiuni avem la dispoziție, în totalitate, un număr sigur de 62 de situri funerare, la care se adaugă încă vreo 5 cu multe semne de întrebare. Astfel, putem vedea că, dacă calculăm cu circa 1500 situri (și descoperiri arheologice), doar în jur de **4,6%** reprezintă situri funerare.

Siturile funerare, pe care le putem data în aceste secole pe baza literaturii de specialitate, așa cum putem urmări în Fig. 5–6, le-am sistematizat în 4 grupuri, pe baza cronologiilor și a caracteristicilor de rit și ritual funeral. S-au folosit în continuare termeni încetățeniți în literatura de specialitate¹⁶ – „avar”, „bulgar”, „maghiar cuceritor (hungarian conqueror)” –, aceștia fiind *terminus technicus*, folosiți în sens structuralist al exprimării *habitusului* cultural¹⁷ funeral al diferitelor populații integrate în cadrul structurilor de putere în epoca medievală timpurie, fiind o adevărată *replică culturală ale acestor structuri*.

Fără îndoială în cazul „avar”, „maghiar cuceritor”, dar într-o mai mică parte și „bulgar”, *habitusul*

¹⁶ Despre diferite denumiri de populații, vezi: Pohl 2018b, 5–17.

¹⁷ Bourdieu 2002, 27–34.

¹⁵ Gáll *et alii* 2017, Fig. 50.

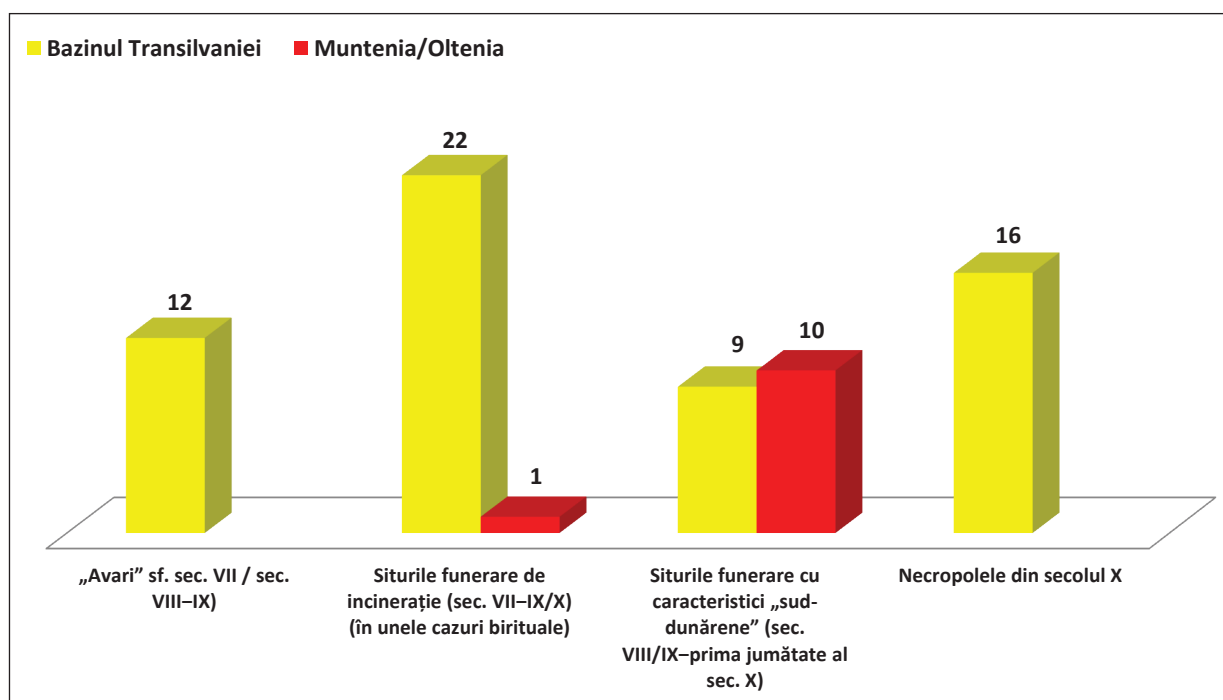

Fig. 6. Sistematizarea și cantitatea siturilor funerare din Bazinul Transilvaniei și din Muntenia, respectiv din Oltenia

cultural funerar este strâns legat de ceea ce numim *nomad* sau *stepic*, fără să fi avut aceste comunități neapărat mod de viață nomadă, pastorală¹⁸. Astfel, chiar dacă comunitățile de nomazi „*avari*”, „*maghiari cuceritori*” au abandonat stilul și modul lor de viață în favoarea sedentarismului în secolele VII–VIII, respectiv în secolul X, siturile funerare cu caracteristici nomadice (mai ales înmormântare cu cal) de la Bratei până în Bazinul Vienei în aceste secole se prezintă ca o „*marcă*” ale elitelor microregiunilor legate una de alta de plasa rețelelor de tradiție nomadă. Cei înmormântați cu cai sau resturile calului în secolul VIII erau deja membrii unor comunități stabile, practicarea tradițiilor de *habitus* nomad însă aveau rolul de a marca poziția socială, iar prin aceasta erau o manifestare ale elitelor în microcomunități pe de o parte, dar pe de altă parte semnalizarea prin ritual a apartenenței la rețeaua elitei chaganatului.

Peisajul arheologic din Bazinul Transilvaniei, spre deosebire de cel din Muntenia și Oltenia, este mult mai „colorat”, dat fiind faptul că *habitusul funerar* al populațiilor, definit pe bază de rit și ritual funerar din Transilvania, prezintă în secolele VII–IX legături atât cu Bazinul Dunării mijlocii (orizontul funerar „*avar*”¹⁹), cât și cu Europa

de est, respectiv centrală (orizontul funerar de incinerare)²⁰, dar și cu aspectele de rit și ritual caracteristic Dunării Inferioare²¹, prezentând astfel un adevărat „*clash of civilizations*” în peisajul arheologic transilvănean.

Totodată, așa cum putem prezenta în Fig. 5, ar fi putut exista o strânsă legătură *de habitus cultural* între populația necropolelor de tip „*Mediaș*” și anumite necropole cu caracteristici „*sud-dunărene*” (populație cu un rit funerar asemănător), dat fiind faptul că ritul incinerării în urne și în gropi este cunoscut în perioada anterioară atât în Bazinul Transilvaniei, cât și în zona Dunării de Jos. Rămâne încă fără răspuns întrebarea dacă populația singurului cimitir (de incinerare) din Muntenia, cel de la Sărata Monteoru²², datat în secolele VI–VII, are sau nu legătură cu cimitirele birituale din zona Dunării de Jos, cu un număr însemnat de morminte de incinerare din secolele VIII–IX.

4. Poziția geografică și caracteristicile culturale ale siturilor funerare

Cartarea necropolelor din regiunile Munteniei,

vezi: Pohl 2018a. Privind arheologia epocii avară o prezentare generală ne oferă Daim 2003, 463–570; Curta 2019, 51–62.

²⁰ În acest sens, privind Bazinul Transilvaniei, vezi: Horedt 1976, 35–57; Țiplic 2002–2003, 9–22; Harhoiu 2004–2005, 283–334; Țiplic, Tomegea 2016.

²¹ Fără îndoială, lucrare de referință este cea a lui Uwe Fiedler (Fiedler 1992), urmate de alte lucrări, mai ales al regretatului Raso Rashev (Рашев 2008).

²² Fiedler 1992, Vol. I: 74–88.

¹⁸ *Habitusul* stilului de viață spre exemplu s-a schimbat total în secolele VI–VII, cu toate acestea *habitusul* cultural în funeralitate nu numai că s-a păstrat, dar s-a și extins și printre alte populații. În acest sens, vezi: Vida 2016, 361–422.

¹⁹ În general despre structura de putere și identitate avară,

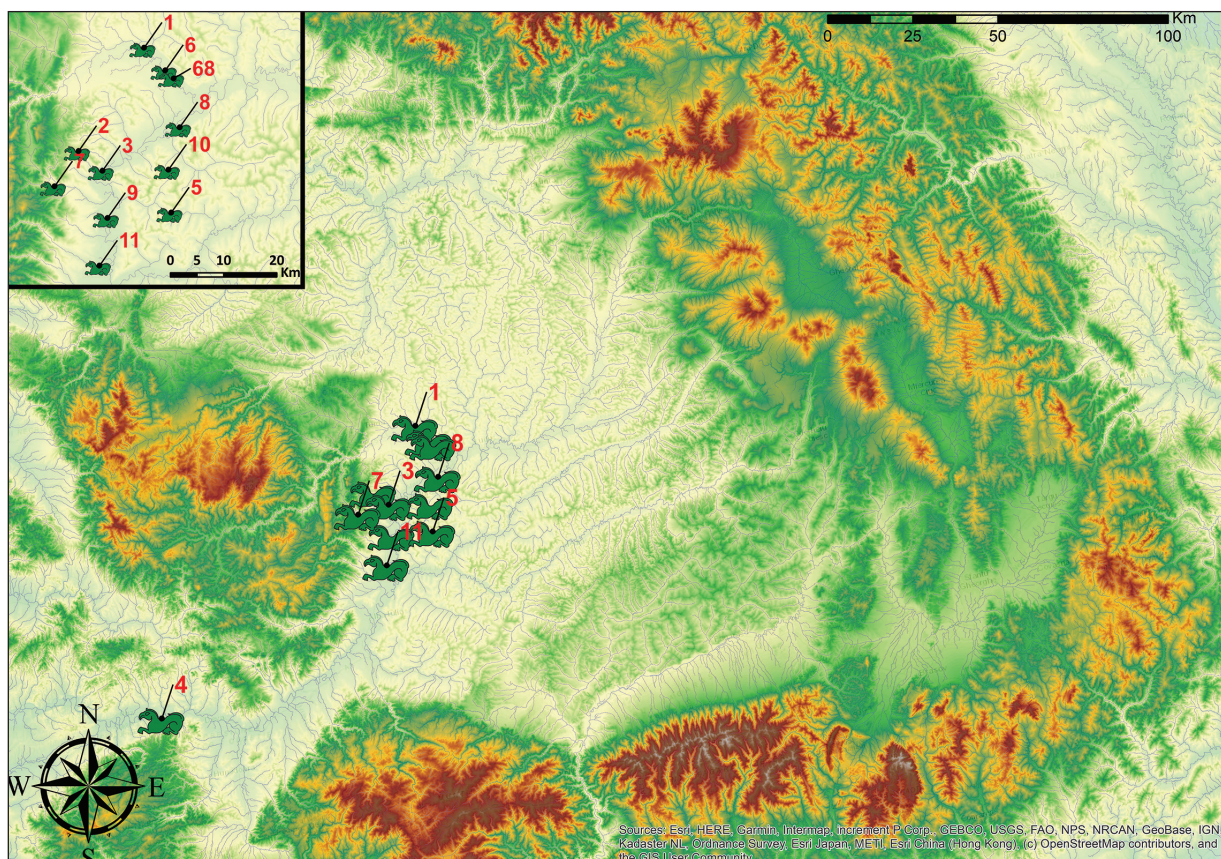

Fig. 7. Macrotopografia grupului „avar” în Bazinul Transilvaniei (sfârșitul secolului VII/secolele VIII – prima jumătate al secolului IX) (pentru numerotare vezi Lista 1)

Olteniei, respectiv din Bazinul Transilvaniei are scopul de a urmări răspândirea macrospațială a acestor situri funerare în regiunile cercetate, cu scopul de a înțelege extinderea, respectiv în anumite cazuri concentrarea acestora în spații geografice restrânse.

4.1. Bazinul Transilvaniei

Un exemplu de acest gen ne este oferit, fără îndoială, de habitusul funerar stepic denumit „avar” din Bazinul Transilvaniei, al cărui înruditare strânsă cu orizontul funerar „avar” târziu din Bazinul Dunării Mijlocii este evidentă²³. Acest grup arheologic, reprezentat prin situri funerare cu morminte de înhumare orientate VSV–ENE, SV–NE, având de multe ori calul întreg lângă defunct sau în groapă separată (Luna-Nod Rutier²⁴, Șpălnaca²⁵, Teiuș²⁶, Noșlac²⁷), sau numai părți din el (Aiudul de Sus²⁸). Defuncților li s-au alăturat

garnituri de centură turnate, arme (săbii, vârfuri de lance sau vârfuri de săgeți) sau piese de harnășament, respectiv ofrande în recipiente de lut sau de lemn. Concentrarea acestora în zona Mureșului Mijlociu pare să aibă o explicație legată de resursele de sare din zonă, care au determinat o concentrare de populație însemnată. În acest sens spre exemplu siturile funerare de la Luna (Tarlaua nr. 1²⁹ – Nod Rutier³⁰) ne atrag atenția asupra existenței unui fond demografic mult peste ce s-a estimat mai demult în această zonă.

Spre deosebire de grupul denumit „avari” (de fapt populații cu un *habitus funerar stepic*), al căror habitat era o zonă limitată, mai ales în regiunea saliferă a Mureșului mijlociu, siturile funerare denumite de tip „Mediaș” s-au răspândit pe un areal mult mai larg, din nordul zonei Someșului Mic (Dăbâca), până în zona Oltului, limita lor de extindere spre est fiind centrul Transilvaniei, în zona Bratei, respectiv spre nord, dacă datele sunt corecte, până în zona râului Bistrița. Însă

²³ În acest sens vezi: Daim 2003, 463–570.

²⁴ <http://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=5245&d=Luna-Cluj-Nod-rutier-2013> (08.03.2021).

²⁵ Cosma 2019, 200–203.

²⁶ Harhoiu *et alii* 2011, 60, 130; Cosma 2018, 80, 87–88.

²⁷ Cosma 2018, 64–65, Pl. 26.

²⁸ Harhoiu *et alii* 2011, 60, 79; Cosma 2018, 47.

²⁹ <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=luna-luna-cluj-situl-arheologic-de-la-luna-tarlaua-nr.-1-cod-sit-ran-58320.01> (08.03.2021).

³⁰ <http://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=5245&d=Luna-Cluj-Nod-rutier-2013> (08.03.2021).

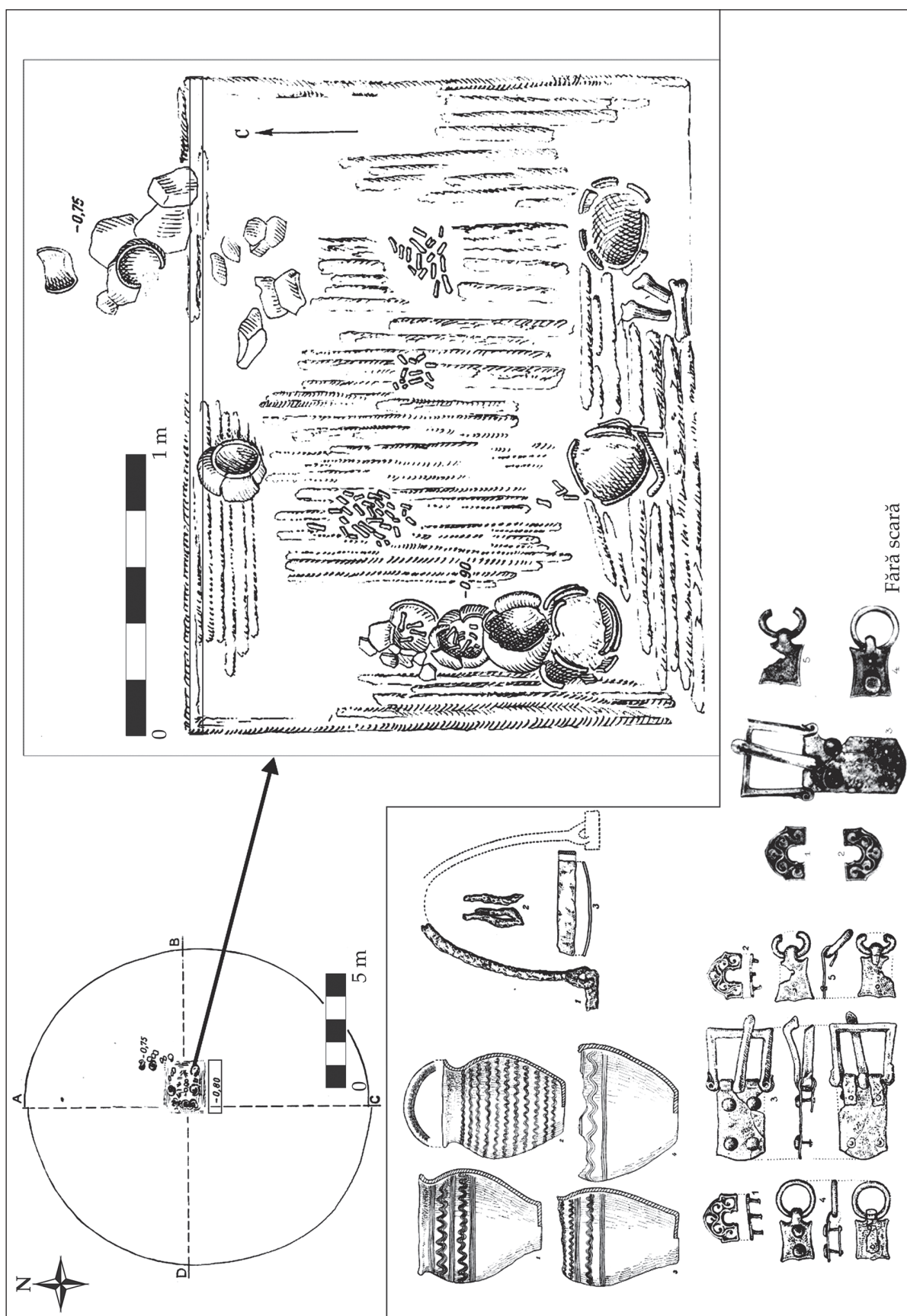

Fig. 8. Cluj-Napoca-Someșeni-Movila I (redesenat după Macrea 1958, Puc. 4 și Macrea 1959, Fig. 1-5; Gáll et alii 2017, Pl. 15)

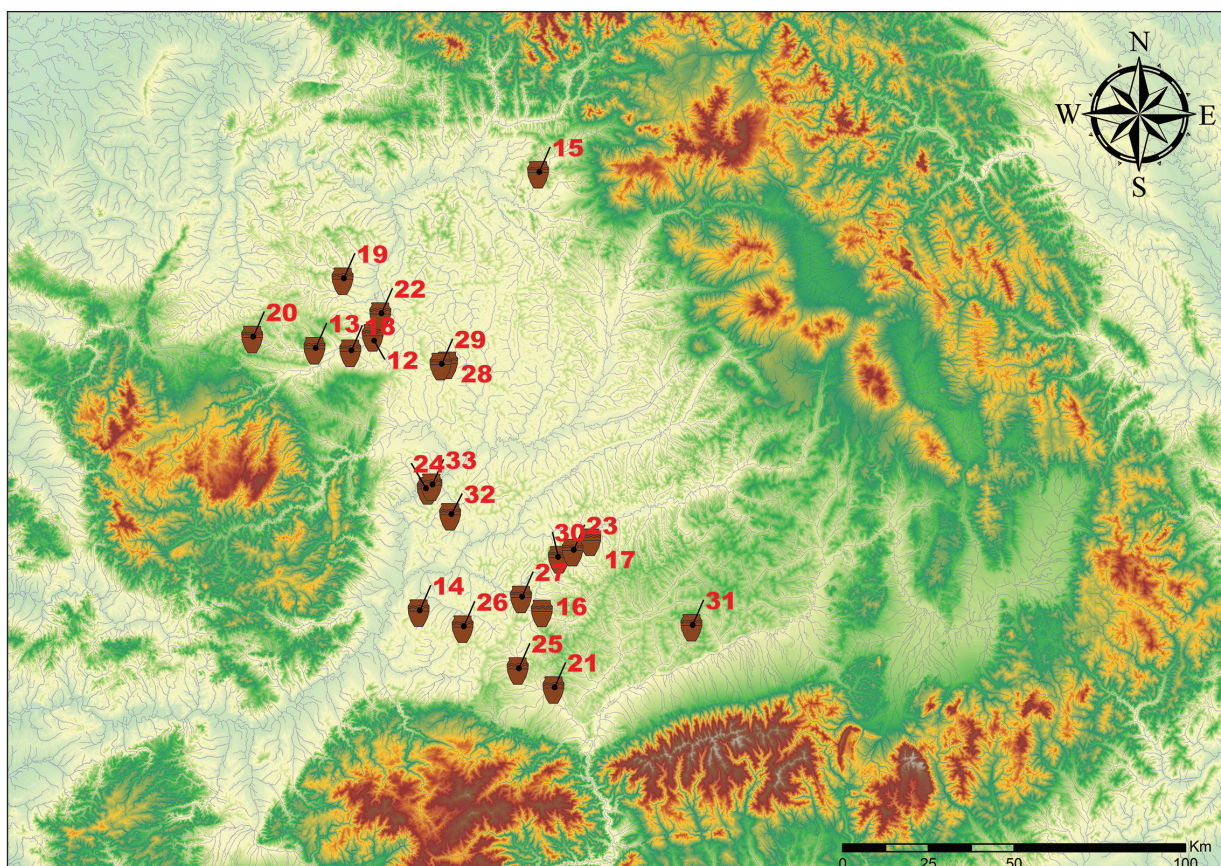

Fig. 9. Macrotopografia necropolelor de incinerare din grupul „Mediaș” și „Nusfalău” în Bazinul Transilvaniei (pentru numerotare vezi Lista 1)

necropolele acestui grup funerar se concentrează în cea mai mare parte la sud de Mureș, în bazinele Târnavelor și la nord de Olt. Astfel, pe baza distribuției lor se conturează două zone de habitat ale populației care practica ritul incinerării și al înmormântării: arealul Mureș – Târnave și regiunea Someșului Mic.

În ceea ce privește necropolele dominate de incinerare, imaginea se întregeste cu mormintele tumulare de la Apahida și Cluj-Napoca-Someșeni, de pe valea Someșului Mic, caracterizate de morminte tumulare cu camere funerare având platforme de lemn, pe care s-au depus, în mijloc, oase incinerate și piese de port (printre care și accesorii de centură turnate), iar lateral urne cu oase incinerate, dar și găleți de lemn³¹. Aceste situri funerare sunt sigur legate de fenomenul apariției, în urma concurenței sociale, a unei noi elite în rândul populațiilor care incinerau morții³², având în vedere că acest comportament (camera funerară) apare și în mediul elitei „avare”³³.

³¹ Horedt 1986, 72.

³² O nouă reinterpretare a acestor situri, vezi: Gáll 2015–2016, 285.

³³ Szenthe, Gáll 2021.

Astfel, – ca rezultat al existenței rețelelor de comunicare – imitația habitusului cultural-funerar „avar” în mediul necropolelor birituale sau de incinerare o putem depista arheologic în două cazuri:

1. la Bratei cimitirul 2³⁴ au fost descoperite un schelet întreg de cal, fără alte inventare³⁵, respectiv un mormânt distrus cu oase umane, de cal și inventarul clasic ale epocii avare târzii³⁶;

2. la Cluj-Napoca-Someșeni în tumulul I a fost documentat, pe lângă centură cu aplici turnate, o cameră funerară, care fusese „modă” elitei „avare” în secolele VIII–IX³⁷.

Față de acest grup funerar, cel pe care îl putem data în secolul IX și circa primul sfert al secolului X, denumit grupul cu caracteristici „sud-dunărene”, este localizat în zona mijlocie al Mureșului,

³⁴ Aplici de centură au mai fost înregistrate și în mormintele de incinerare (m. 151, m. 182) și înmormântare (m. 244). Zaharia 1977, Fig. 29/7–8, fig. 34/2a–b.

³⁵ Privind problema înmormântării cu cal fără inventare, evaluat ca un posibil sacrificiu, vezi: Cociș et alii 2016, 42–43.

³⁶ Spre deosebire de publicația inițială (Zaharia 1977, 88–89), mormântul distrus – pe baza inventarelor sale, mai ales scărița decorată cu găuri triunghiulare, centură cu aplică decorată prin metoda poansonării – poate fi datat mai degrabă în prima jumătate al secolului IX.

³⁷ Макрѣ 1958, 351–370; Macrea 1959, 519–527.

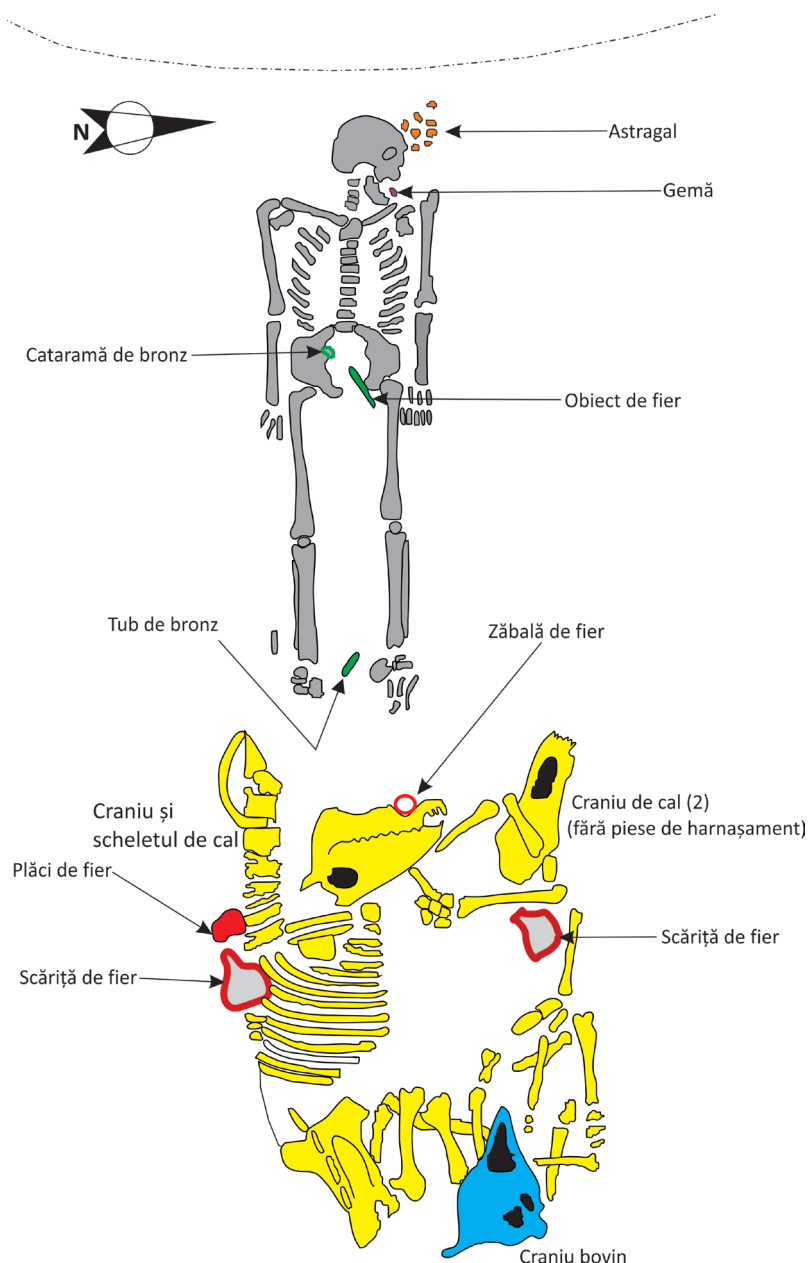

Fig. 10. Mormântul 2 de la Blandiana necropola „A” (redesenat după Ciugudean et alii 2006, 68 / Fig. 1)

pe o fâșie de 70 km, pe ambele maluri ale râului, de la Orăștie până la Ciumbrud. Legăturile strânse cu obiceiurile de înmormântare și cu repertoriul formal al Dunării de Jos sunt mai mult decât evidente³⁸.

³⁸ După părerea lui Florin Curta biserica datată de Daniela Marcu în a doua parte al secolului X (Marcu 2016), s-ar putea data puțin mai timpuriu, spre mijlocul secolului X, dar în orice caz înainte de anul 971 (Curta s. t.). După părerea noastră o lumină în această problemă ne-ar oferi, chiar dacă indirect, analizele de ¹⁴C ale mormintelor săpate nu departe de biserică, având depuse părțile de cai, dar ale căror încadrări cronologice nu sunt clare, fiind datate în general în secolul X. Fiind vorba de simbolisme clare ale habitusului cultural păgân, analiza mormintelor ar fi o metodă de control care s-ar

În necropolele grupului dominantă este înhumarea în morminte orientate V-E. Inventarul modest este alcătuit din cercei, cuțite, recipiente modelate la roata înceată, dar și amfore cenușii modelate la roata rapidă, uneori ornamentate cu un decor lustruit. Toate aceste tipuri de piese de inventar au fost datate în cea de a doua jumătate a secolului al IX-lea și (eventual) la începutul/prima parte al secolului următor³⁹.

Fenomenul socio-arheologic, care a marcat secolul al X-lea în Bazinul Dunării mijlocii, un fenomen arheologic unic în Europa (ne referim evident la zonele mai spre vest de Carpați, *Europa Occidens*) secolului X⁴⁰, este cel denumit „epoca cuceririi maghiare”, caracterizat în mod exclusiv prin situri funerare clasice ale „maghiarilor cuceritori” cunoaștem următoarele aspecte ale funeralității: orientare V-E, depunerea resturilor calului și/sau ale pieselor care alcătuiau harnașamentul⁴², acestea fiind întregite cu diferite categorii de arme (sabia, arc, componente ale arcului, tolba și vârfurile de săgeți, topoare și de foarte puține cazuri și lancea)⁴³. Mormintele femeilor sunt caracterizate prin diferite costume funerare împodobite cu aplici turnate, iar în cazul în care în mormânt au fost depuse și resturile calului, de multe ori harnașamentul a fost împodobit

putea să dea informații în plus privind elucidarea construirii acestui lăcaș de cult. Privind bisericile din Bulgaria din secolele IX-X, vezi: Дончева 2008.

³⁹ Fiedler 1992, Vol. I: Beilage 1.

⁴⁰ Wiczorek et alii 2000, II.

⁴¹ Privind istoria cercetării acestei perioade, respectiv termenul de „maghiar cuceritor”, vezi: Langó 2005, 175-340.

⁴² Tipul I: înmormântare doar cu piese de harnașament, fără resturile cabaline; tipul II: înmormântări cu resturi ale calului, împăiate în piele și depuse la picioare; tipul III: resturile calului împăiate, tibiile și capul calului fiind înșirate pe toată lungimea gropii în formă anatomică, cu intenția de a reda (imaginea) animalul(ui) viu; tipul IV: ofranda de cabalină cu pielea de cal îndoită sau împachetată. Bálint 1969, 107.

⁴³ AH 1996, 37-56.

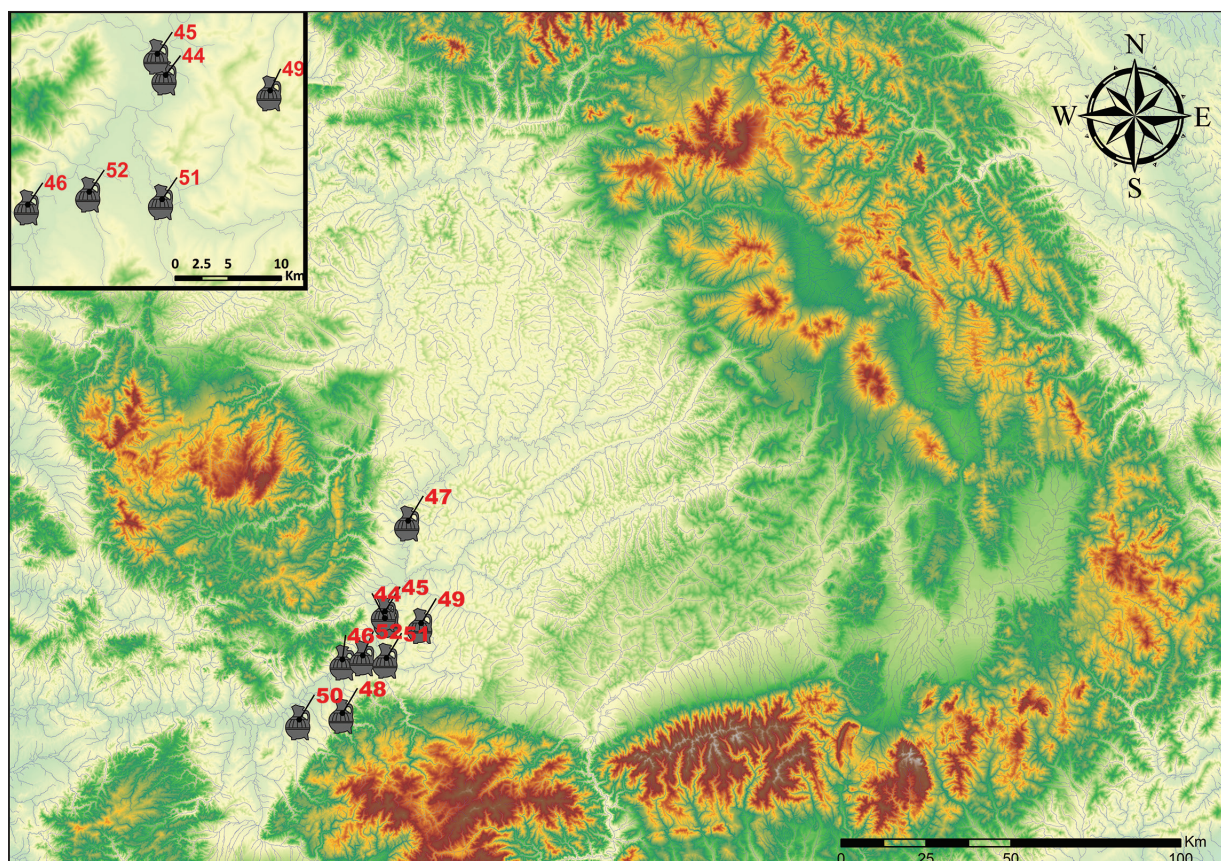

Fig. 11. Macrotopografia siturilor funerare cu caracteristici „sud-dunărene” (secolele IX-X) în Bazinul Transilvaniei (pentru numerotare vezi Lista 1)

cu aplice în formă de rozete. După părerea noastră, acesta este *nucleul* cercului orizontului, al ariei culturale a *epocii cuceririi* (un fel de „Traditionskern”), aceste obiceiuri fiind însoțite de altele, mai generale mult mai răspândite, cum sunt depunerile de ceramică, sicriul (în acest sens vezi în Bazinul Transilvaniei: Cluj-Napoca, str. Zápolya, str. Plugarilor, str. Kalevala, Gâmbaș, Orăștie, Alba Iulia-Stația de Salvare, Izvorul Împăratului).

Cel mai departe de acest obicei se situează elementele orizontului funerar depistate în zona Albei Iulia și databile în secolul al X-lea. Se caracterizează prin *varietatea orientării mormintelor* (E-V, V-E, S-N, N-S), precum și prin depunerea pe *mormânt a unui strat de piatră sau a unor pietre mici în groapa mormântului* sau chiar pe decedat. Observațiile noastre, efectuate în tot spațiul est-european, subliniază faptul că acest comportament funerar caracterizează necropolele ale căror populații încep să treacă de la *ritul incinerăției la cel al înmormântării*⁴⁴. Lipsește în totalitate orice tip de *armament* sau practica *depunerii resturilor calului*. Inventarul mormintelor se prezintă foarte sărăcăcios, artefac-

tele clasice fiind inelele de buclă, care la rândul lor caracterizează și necropolele clasice ale „*maghiarilor cuceritori*”, subliniind, foarte probabil, statutul lor social inferior față de aceștia!

Într-un singur caz, la Alba Iulia-Stația de Salvare, cele două practici funerare distincte, și anume într-un mormânt cu orientare E-V apar resturile oaselor de cal. Cum putem interpreta situația când aceste obiceiuri funerare sunt înregistrate în unul și același mormânt? Putem trage concluzia că este vorba de un semn al procesului de structurare integrală și de aculturație (individuală și de grup) reflectată în cazul acestui individ (indirect se referă evident la [micro]comunitate)⁴⁵?

Topografic, siturile funerare al orizontului funerar pot fi documentate concentrate în zona Someșului Mic și a Mureșului mijlociu.

Astfel siturile funerare din regiunea Someșului Mic, sunt cunoscute doar din orașul Cluj-Napoca, în zona fostului drum roman⁴⁶, unde au fost

⁴⁵ Gáll 2010a, Fig. 18.

⁴⁶ „The topographical position of the cemeteries makes this situation even more unequivocal: these sites are situated on the higher terraces of the Someș River along the Roman roads, which indicates the continuity of infrastructure. From there, they could control the whole Someș valley” Gáll 2013b, 480.

⁴⁴ Cu foarte multe exemple începând din secolele VI-VII, vezi: Gáll 2010a, 271-314.

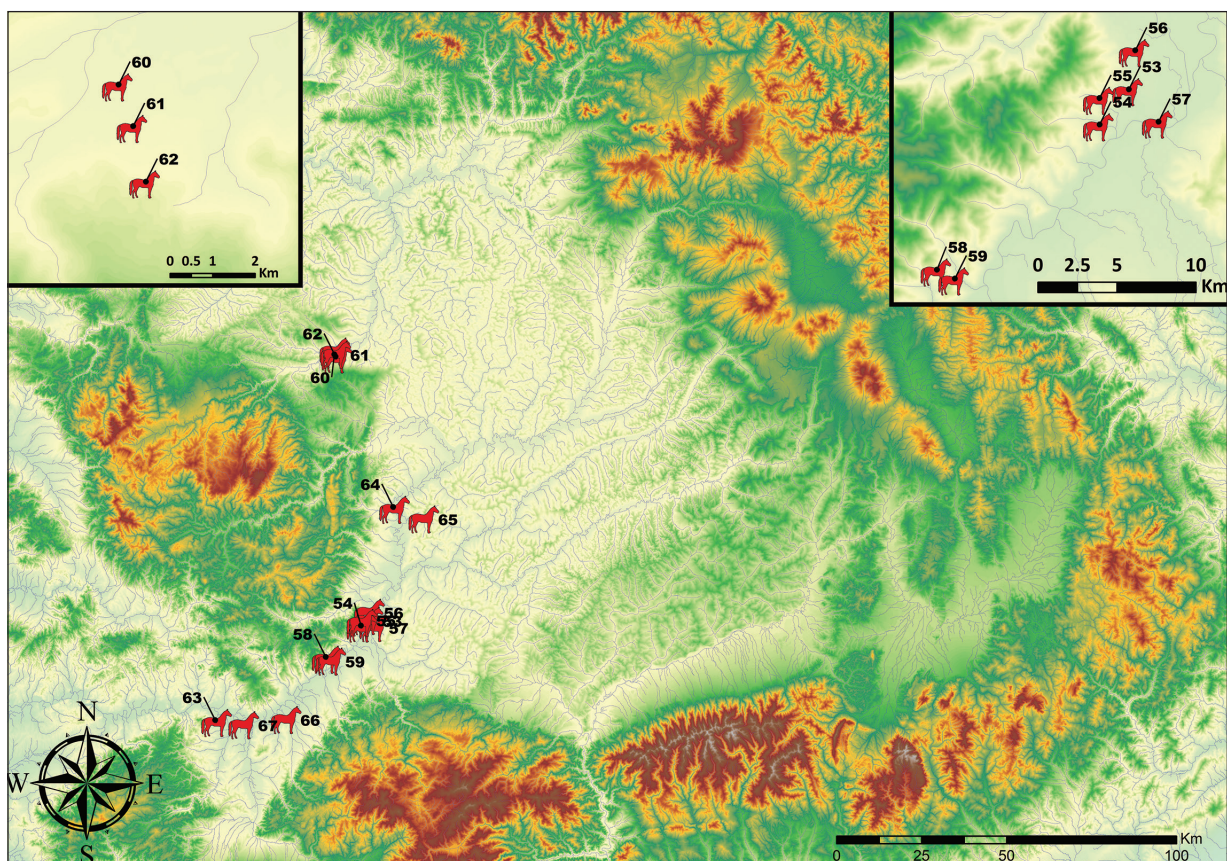

Fig. 12. Macrotopografia siturilor funerare al „maghiarilor cuceritori” și ale populațiilor diferite de aceștia prin ritual în Bazinul Transilvaniei databile în secolul X (pentru numerotare vezi Lista 1)

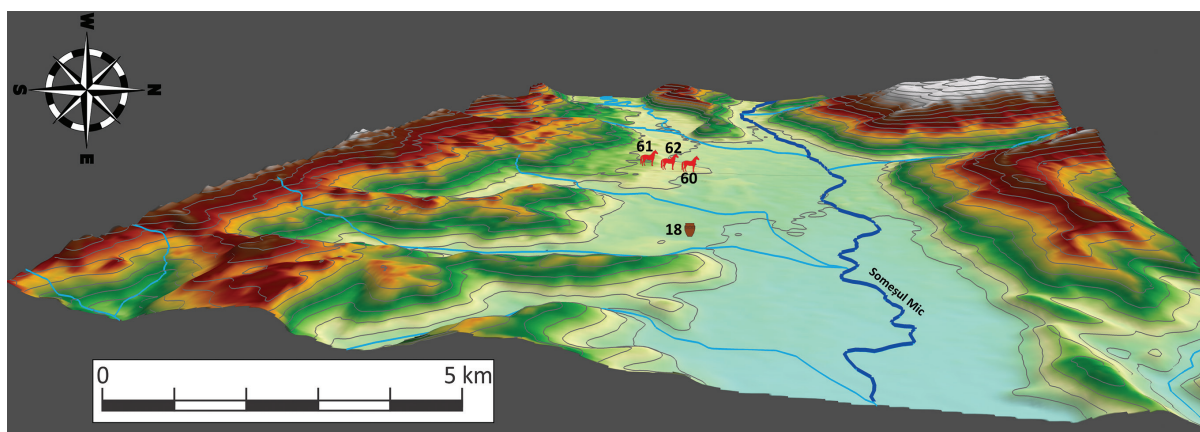

Fig. 13. Siturile funerare din secolele VIII-X de la Cluj-Napoca (pentru numerotare vezi Lista 1)

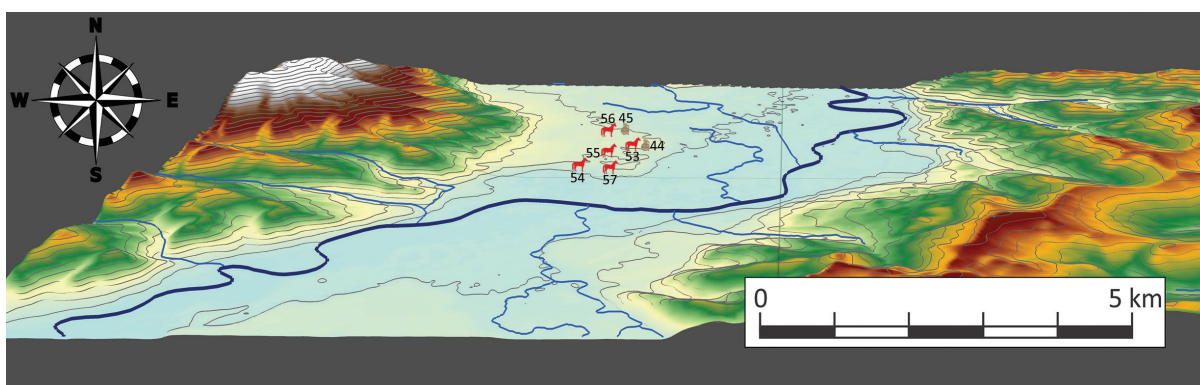

Figura 14. Siturile funerare din secolele X-XI de la Alba Iulia

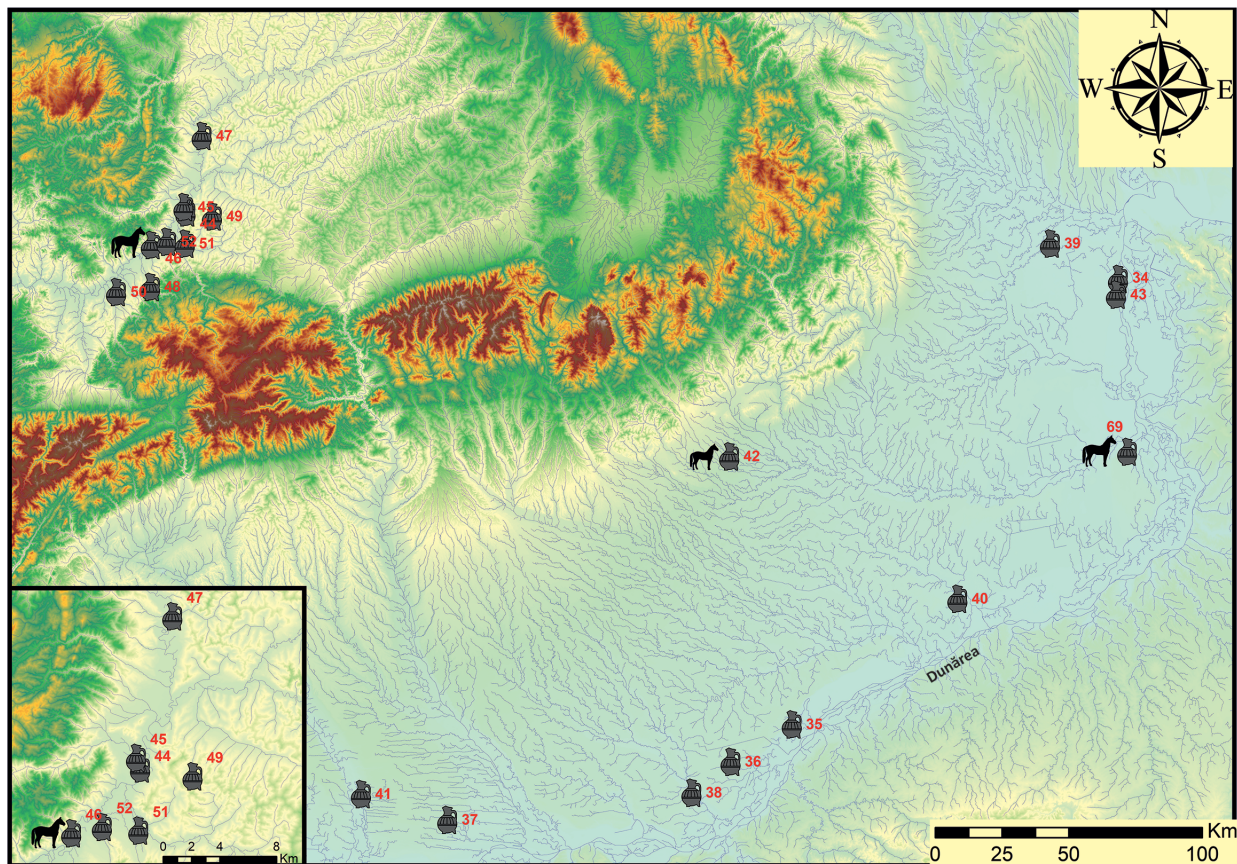

Fig. 15. Macrotopografia siturilor funerare cu caracteristici „sud-dunărene” (secolele VIII/IX– prima jumătate a secolului X) în Bazinul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia (semnul calului reprezintă morminte cu depunerea integrală sau parțială a calului) (pentru numerotare vezi Lista 1)

înmormântați reprezentanți ai unor comunități militare organizate în zonă în cursul secolului al X-lea, unde și-au dezvoltat independent valori specifice, care se reflectă prin anumite ritualuri funerare⁴⁷. Totodată, în regiune nu sunt cunoscute necropole pe care le putem data sigur în secolul X, în schimb avem un număr important de necropole de incinerare, ale căror datare – fără argumente solide – le-au restrâns în secolele VIII–IX. Un alt aspect important este faptul, că spre exemplu la Jucu-Tetarm necropola de incinerare este suprapusă nu de o necropolă din secolul X, ci de una din secolele XI–XII. Totodată la Cluj-Napoca analizele

de ¹⁴C sugerează o datare mai timpurie⁴⁸, decât în zona Mureșului mijlociu.

Siturile funerare din zona Mureșului mijlociu prezintă o concentrare importantă la Alba-Iulia, prezentând însă aspecte funerare mult diferite față de cele din Cluj-Napoca. Procentual au fost înregistrate mult mai puține arme în morminte, cum și resturile cailor sunt cunoscute într-un număr destul de mic față de numărul de morminte. Nu au fost descoperite săbii, respectiv ca o descoperire unică în Bazinul Transilvaniei s-a înregistrat o spadă cu mâner de sabie (Izvorul Împăratului). Aglomerația și caracterul siturilor funerare cu un număr mare de morminte seamănă cu cele din orașul actual Székesfehérvár, unde înmormântările identice cu cele de la Alba Iulia, pot fi datate doar din a doua jumătate al secolului X⁴⁹. Totuși, rămân multe semne de întrebare, mai ales în cazul necropolei de la Stația de Salvare:

1. în ce măsură există continuitate între populația/populațiile necropolei din secolul IX cu cea din

⁴⁷ „These two observations concerning the Cluj communities might lead to the supposition that, firstly, the area of the Little Someș might have been occupied by a population with various burial traditions, which might indicate the varied origin of this population. This is quite firmly supported not only by archaeological but also anthropological research. Secondly, the sabre is the primary status symbol in the graves of mature males and can be identified as a symbol creating group identity. From these observations concerning the professional warrior class of the 10th century power centre, one can see a greatly varied population with individuals of different origins. These communities are organised here, in the Cluj region, and their statuses are indicated by the weapons placed in their graves.” Gáll 2013b, 479–480.

⁴⁸ Privind analizele de ¹⁴C de la Cluj-Napoca-str. Zăpolya vezi, Gáll et alii 2019, 177–195.

⁴⁹ Bakay 1965–1966, 43–88; Bakay 1968, 57–84.

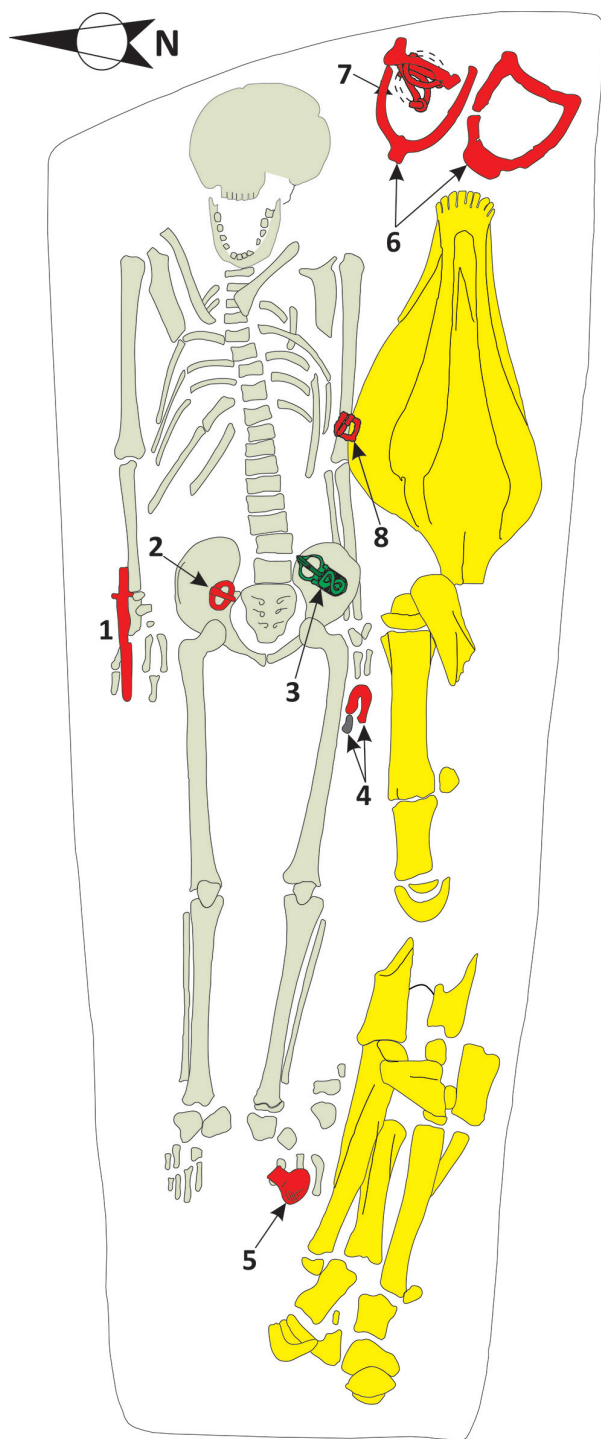

Fig. 16. Mormântul de la Târgșor (redesenat după Diaconu, Diaconu, 1962, 166 / fig. 1)

secolul X (un asemenea model avem spre exemplu la Čakajovce⁵⁰);

2. cât de mare era necropola din secolul X;

3. mormintele de incinerare descoperite în arealul necropolei se datează în secolul VIII sau mai târziu, în secolul IX?

⁵⁰ Reiholcová 1995.

4.2. Regiunile Munteniei și Olteniei

Spre deosebire de grupurile de populații care au practicat în Transilvania culturi funerare policolore, în zonele Olteniei și Munteniei, mai slab cercetate (cu o rețea de infrastructură arheologică sub cea transilvană), se remarcă grupul funerar cu caracteristici, fără îndoială, preponderent „sud-dunărene”. Dacă în cazul necropolei de la Chișcani putem vorbi mai degrabă de o populație cu o manifestare foarte apropiată de orizontul funerar „Mediaș”⁵¹, în cazul celorlalte 9 situri funerare legăturile „sud-dunărene” sunt mai mult decât elocvente. Mormântul 374 de la Platonești având un cal înhumat în poziție inversă față de scheletul uman ne arată că acest tip de înmormântare nu este cunoscut numai din spațiul Dunării mijlocii, unde înmormântările după modelul nomad au devenit dominante din secolul VIII⁵². Totodată, în mormântul 299, înhumatul având orientare E–V, cu spadă sau sabie printre inventare, a fost înregistrat o altă înmormântare cu cal⁵³, sau după alte informații doar părțile calului (craniul și picioarele) (foarte apropiat ritualului mormântului de la Târgșor)⁵⁴. Răspândirea necropolelor în spațiul bazinului Dunării inferioare și evoluția lor cronologică⁵⁵ s-a aflat fără îndoială în strânsă legătură cu structura politică a *khaganatului* (mai târziu țarat) bulgar, fiind un semn indirect al acesteia. Persistă totodată întrebarea cum pot fi interpretate aceste cazuri totuși rare de *habitus funerar nomad*.

Inventarul lor funerar, care nu excelează printr-o bogăție deosebită, este alcătuit, cum de altfel și în Bulgaria, din recipiente (oale, amfore) modelate fie la roata rapidă, din pastă cenușie și ornamentate uneori cu ornamente lustruite, fie la roata înceată (mai ales oale), din pastă zgrunțuroasă, decorate cu motive incizate. Lor li se adaugă piese de port și de podoabă, accesorii ale centurii (printre care piese de centură turnate, cu analogii și în mediul avar de la Dunărea mijlocie, considerate în secolul XX ca avar de specialiști), diferite unelte și ustensile (seceri, cuțite, amnare, fusaiole). Siturile funerare sunt interesante nu numai din această cauză, ci și din prisma poziției lor macrospațiale: aceste situri funerare se înșiră pe lângă Dunăre.

⁵¹ Fiedler 1992, Vol. II: 418.

⁵² În tipologia lui Attila Kiss aceasta reprezintă tipul 1. Kiss 1962, 153–162.

⁵³ <http://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=538>.

⁵⁴ Luca, Mândescu 2001, 85.

⁵⁵ Totuși ni se pare mult prea timpuriu datarea lui Uwe Fiedler în ceea ce privește sfârșitul necropolelor orizontului funerar *sud-dunărean*, acestea – în opinia noastră – au fost abandonate mai degrabă spre sfârșitul secolului X. Fiedler 1992, Vol. I.

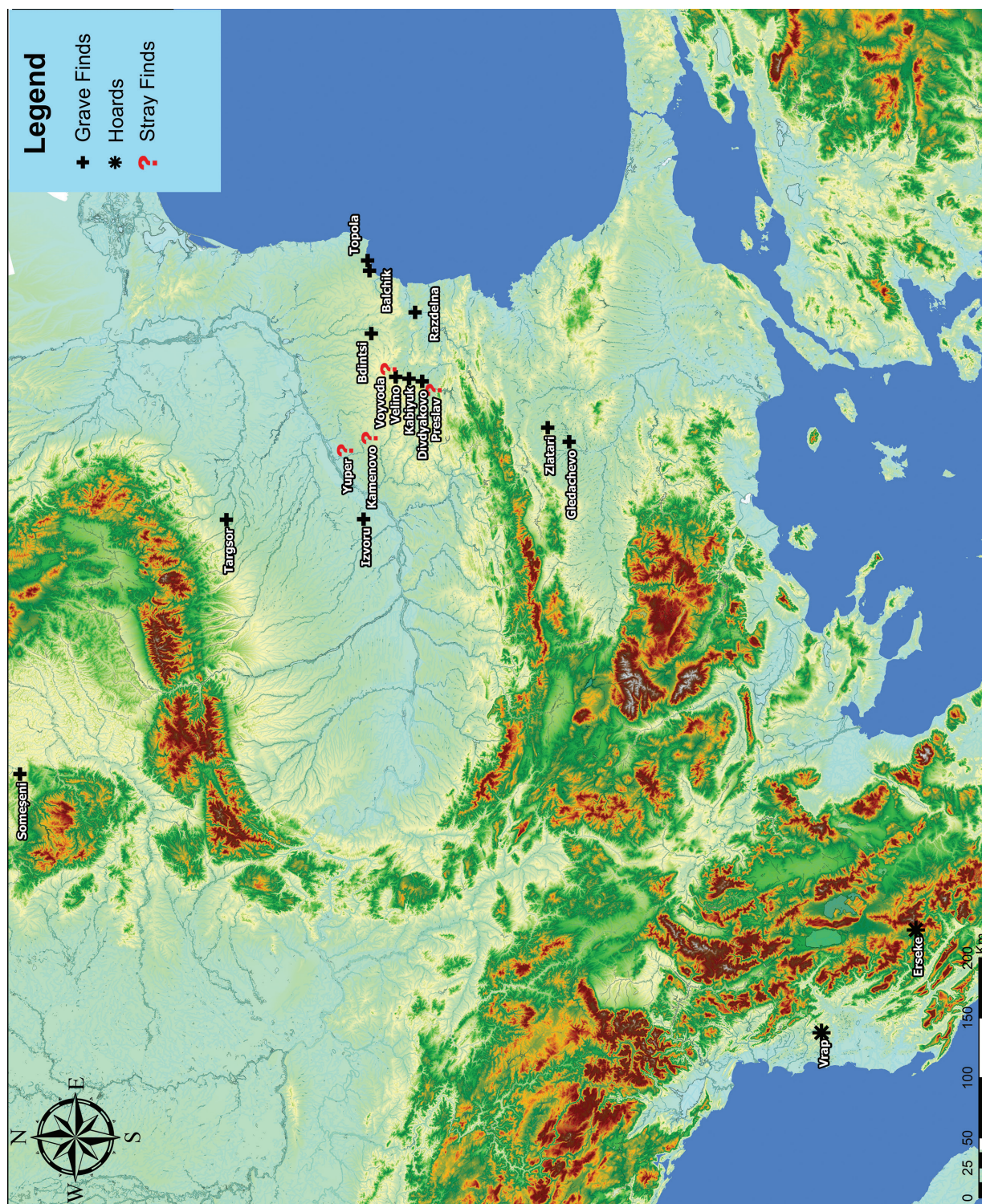

Fig. 17. Distribuția geografică a aplicilor de centură ale grupului „Vrap-Erseke” (redesenată după Езическа България/ Pagan Bulgaria 2017, 44: Fig. 1)

Asemenea situri funerare pot fi urmărite de la râul Jiul în cursul părții stângi a Dunării până la Brăila, în zonele de luncă ale Dunării; doar mormântul cu resturile calului de la Târgșoru Vechi a fost descoperit la o distanță considerabilă de Dunăre (114 km). Mormântul cu pricina a fost considerat mult timp unul „avar”⁵⁶ și datat în secolul al VII-lea, mai apoi în secolul al VIII-lea⁵⁷, însă în urma analizelor realizate în ultima perioadă a devenit destul de clar că acest mormânt singular, databil în prima parte a secolului al VIII-lea⁵⁸ prezintă analogii, chiar dacă nu foarte clare, cu ritualurile funerare din Bulgaria. Depunerea resturilor de animale este cunoscută din mai multe situri funerare din Bulgaria (Devnja-nec. 3, Kiulevca, Balchik etc)⁵⁹, astfel legătura „avară” a acestui mormânt trebuie scrisă pe seama stadiului cercetării.

Ritualul depunerii resturilor de cal, cum este cel de la Târgșor, nu mai este cunoscut în secolul al VIII-lea în Bazinul Dunării mijlocii, dar și orientarea E–V a mormântului reprezintă în secolul al VIII-lea o orientare foarte rară în acele regiuni, direcționarea NV–SE, NNV–SSE sau N–S fiind cea predominantă⁶⁰. Totodată, catarama care provine din mormânt reprezintă, din punct de vedere al culturii materiale⁶¹, parte integrantă a orizontului funerar cu caracteristici „sud-dunărene”⁶² (vezi Fig. 17).

5. Cum poate fi explicată lipsa siturilor funerare din estul și centrul Bazinului Transilvaniei, respectiv din Oltenia și Muntenia?

În partea anterioară a articolului ne-am ocupat și am încercat să prezentăm nivelul, valoarea, cantitatea și calitatea documentației arheologice ale siturilor funerare, respectiv extinderea lor spațială în Bazinul Transilvaniei, Muntenia și

Oltenia. Cum se poate vedea și mai bine pe *Hărțile 1–3*, siturile funerare din Transilvania, în marea lor majoritate, au fost documentate în partea vestică, în zona râurilor Someșul Mic și Mureșul mijlociu, doar necropolele în care predomină incinerarea într-o cantitate însemnată, până la Bratei în zona Târnavelor și până la Toarcia în valea Oltului. Cu alte cuvinte, până în regiunile respective avem dovezi palpabile privind existența umană în Bazinul Transilvaniei.

Situația este și mai dramatică în regiunile de sud ale Carpaților: situri funerare, în afara de un mormânt singular de la Târgșor, au fost depistate doar pe lângă cursul Dunării (lunca fluviului) și în zonele limitrofe ale acestuia, în schimb în zonele aflate la nord de zona apropiată a Dunării până spre Carpați nu cunoaștem nici un sit funerar, cu toate că, spre exemplu, județul Prahova a fost și este cercetat intens arheologic, inclusiv în zilele noastre.

Înainte de a încerca să dăm explicații privind lipsa necropolelor din perioada secolelor VII/VIII–X, în câteva rânduri dorim să prezentăm problematica siturilor funerare din epoca post-romană, până în secolul VII.

Transilvania estică

A. *Secolele III–IV*: în estul Transilvaniei au fost înregistrate un număr de cca. 10 necropole (interpretate ca aparținând *culturii Sântana de Mureș* și cele cu „influențe străine”), situri funerare, cele mai estice puncte fiind Sărățeni în Bazinul Târnavei Mici, Rugănești în Bazinul Târnavei Mari, respectiv Cernat și Sfântu-Gheorghe-Epreșetă în bazinul Oltului⁶³. Lipsesc cu desăvârșire siturile funerare din zona depresiunii Gheorgheni, respectiv în bazinul Oltului Superior, adică Bazinul Ciucului.

B. *Secolele V–VI*: în perioada așa numita hunică din estul Transilvaniei nu avem nici o descoperire certă, mormântul de altfel senzațional de la Sîngeorgiu de Mureș – ‘Kerekkomb’ se poate data în a doua parte a secolului V⁶⁴. Tot din a doua jumătate a secolului V, avem un număr important de necropole din zona orașului Târgu-Mureș (Morești-Podei, Morești-Hulă, Ernei-Köles kert), respectiv în bazinul Târnavei Mari (Cristuru Secuiesc, Sighișoara-Bajendorf; Dealul Viilor, Herteș). În zona nordică, respectiv în Bazinul Sieului – care reprezintă mai degrabă zona mijlocie a bazinului transilvan – am înregistrat doar o necropolă (Șintereag)⁶⁵. Și în această perioadă lipsesc

⁵⁶ Este de menționat faptul că în zonele unde s-au așezat clanurile avare, adică teritoriul dintre Dunăre și Tisa, respectiv zona Balatonului, nu cunoaștem ritualul depunerii resturilor de calului în morminte, asemenea ritual fiind caracteristic unei populații eterogene, aflată într-o relație de vasalitate cu elitele *khaganatului*. În acest sens, vezi Bende 2017, 250–251.

⁵⁷ Diaconu, Diaconu 1962, 165–171; Ciupercă, Mirea 2010, 125.

⁵⁸ Szenthe 2014, 61–76.

⁵⁹ Fiedler 1992, Vol. II: 507, Taf. 105/11. O analiză critică a arheologiei bulgare în contextul necropolei de la Balchik, vezi la Коматарова-Балинова 2018, 47–92.

⁶⁰ Bende 2017, 250; Szenthe, Gáll 2021.

⁶¹ Catarama de la Târgșor își găsește cea mai apropiată analogie la Zlatari, la nici 200 km de Târgșoru Vechi. Борисов 2012, Рис. 1/b.

⁶² O analiză de ansamblu vezi și la Szenthe 2013, 303–320. Noi descoperiri la: Csiky et alii 2017, 165–172.

⁶³ Harhoiu 2020c, 155, 157 (Beilage 3), Abb. 3, abb. 47.

⁶⁴ Gál 2016, 43–51 (datare în perioada hunică).

⁶⁵ Станчу 2015, Рис. 1; Dobos 2019, Fig. 4.

în totalitate siturile funerare din zona depresiunii Gheorgheni, respectiv bazinul Oltului.

C. *Secolele VI–VII*: se constată o restrângere importantă a numărului de situri funerare. În estul Transilvaniei doar din bazinul Mureșului cunoaștem situl de la Târgu-Mureș, și necropola de la Band, în valea Lechința, un confluent al râului anterior amintit. În același timp, în partea nordică, în zona Someșul Mare – Șieu în această perioadă apar noi necropole (Archiud-Hânsuri, Bistrița, Galații Bistriței), ca semn al unei migrații medieregionale? Totodată, practic la est de Bratei și de Târgu-Mureș nu avem nici un sit funerar documentat⁶⁶.

În concluzie, vedem că în anumite zone nici în această perioadă nu sunt documentate situri funerare, în schimb în altele, chiar dacă într-un număr mai mic, au fost înregistrate necropole.

Oltenia nordică

Pe baza repertoriului realizat de către Octavian Toropu, din nordul Olteniei între secolele III – VII nu avem înregistrat nici un sit funerar. Doar în zona Craiovei, la Almăj, au fost descoperite probabil un grup de morminte databile în secolul IV⁶⁷, în rest avem doar descoperiri răzlețe – unele spectaculoase (cazanele de la Desa, Hotărani) – pe lângă Dunăre⁶⁸.

Muntenia nordică

Spre deosebire de spațiul Olteniei în zona mijlocie-nordică a Munteniei orizontul funerar îl putem documenta până în secolul VII.

A. *Secolele III–IV*: necropolele comunităților de populații sunt cunoscute mai ales până la Carpați, la Târgșoru Vechi – din păcate publicată doar parțial – fiind cercetat unul dintre cele mai mari locuri de înmormântare ale comunităților secolelor III–IV⁶⁹.

B. *Secolul V*: în perioada așa numita hunică din regiunile Munteniei cunoaștem alături de o serie de descoperiri superbe, practic unicate (cazanele de la Boldești, Ionești și Târgșor, tezaurul de la

Pietroasele) morminte de inhumație, cum ar fi cele de la Chiojdu, Gherăseni, Pietroasele, Târgșoru Vechi⁷⁰.

A. *Secolele VI–VII*: odată cu dispariția orizontului funerar nomad, până în secolul VIII⁷¹ din zona mijlocie-nordică al Munteniei cunoaștem doar necropola de la Sărata Monteoru. Cercetată într-o zonă deja deluroasă-muntoasă, la circa 10 km la nord-vest de Buzău, situl funerar are peste 1500 de morminte, din care majoritatea sunt de incinerare în groapă, cu un inventar relativ divers – mărgelile de sticlă, așa numitele fibule digitate slave, cercei cu pandantivi în formă de stea, catarama bizantine, de tip Păpa sau Corint, etc. – care permit încadrarea cronologică pe parcursul secolului al VI-lea și în prima jumătate a secolului al VII-lea⁷².

Astfel, vedem că într-un procent mai redus, în zonele est-centrale ale Transilvaniei, respectiv în unele zone ale Munteniei nordice în anumite perioade putem înregistra situri funerare, ceea ce reprezintă o situație profund antagonistică față de hiatul din secolele VII/VIII–X/XI.

Cum poate fi deci explicată această lipsă de situri în centrul și estul Transilvaniei, respectiv în Muntenia și Oltenia?

După părerea noastră, nici în acest caz nu există un singur răspuns, ci un set complex de explicații, pe care mai jos încercăm să le sistematizăm în străduința de a găsi o explicație/mai multe explicații privind acest fenomen arheologic:

1. Fără îndoială, stadiul cercetării poate să reprezinte un impediment important, având în vedere că, din motive ideologice, epoca medievală timpurie nu a fost cercetată arheologic practic până în epoca comunistă în Muntenia și Oltenia, iar în Transilvania cercetările au fost abordate mai serios, dar la fel de ideologic până la 1918, respectiv între 1940–1944⁷³. Crearea instituțiilor de cercetare arheologică poate fi urmărită până în 1918, mai ales în orașele mai mari din vestul Transilvaniei, estul bazinului fiind lipsit de aceste foruri cultural-științifice (singura excepție fiind Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe). Această situație s-a schimbat radical după apariția sistemului muzeal național de după 1946, astfel

Ernei-Köles kert (72 de morminte): <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=ernei-ernei-mures-situl-arheologic-de-la-ernei-situl-7-cod-sit-ran-116661.02>. Ținem să amintim de o descoperire izolată, și anume o brătară de aur de la Mujna, care probabil a făcut parte din inventarul unui mormânt foarte bogat. Nyárádi 2010–2011, 332.

⁶⁶ Станчу 2015, Рис. 2; Dobos 2019, Fig. 5.

⁶⁷ Toropu 1976, 41.

⁶⁸ Toropu 1976, 125.

⁶⁹ Foarte sugestive sunt hărțile privind răspândirea culturii arheologice *Sântana de Mureș-Cerneahov*. Harhoiu 2020a, Fig. 1/B, fig. 5/A.

⁷⁰ Vezi în acest sens Harhoiu 2020a, Fig. 9, 151–155 cu literatura aferentă.

⁷¹ Perioada a fost abordată de un număr foarte mare de lucrări, cel mai cunoscut printre ele fiind al lui Florin Curta 2006.

⁷² Fiedler 1992, Vol. I: 74–88.

⁷³ Langó 2013, 397–418; Petruș, Gáll 2016.

lipsa siturilor funerare din estul Transilvaniei nu poate fi pusă total pe seama acestei diferențe de dezvoltare instituțională⁷⁴.

2. Atât în cazul Bazinului Transilvaniei, cât și în cazul Olteniei și Munteniei, imaginea arheologică nu poate fi înțeleasă, decât dacă analiza ia în considerare un context teritorial mult mai larg. Așa cum a fost specificat de mai multe ori de către Radu Harhoiu⁷⁵, de-a lungul multor perioade istorice, în constituirea ariilor culturale rolul determinant l-au avut bazinele hidrologice. În acest sens, o parte din estul Bazinului Transilvaniei, mai precis Bazinul Oltului, face parte din bazinul Dunării Inferioare, în schimb cealaltă parte a regiunii din Bazinul Dunării Mijlocii. Oltenia și Muntenia constituie evident zonele nordice ale Bazinului Dunării Inferioare. În consecință, analiza arheologică cere imperios ca Bazinul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia să fie analizate ca regiuni medii ale Bazinului Dunării Mijlocii și Bazinului Dunării Inferioare, totodată documentația arheologică să fie comparată cu celelalte regiuni care aparțin acestor bazine hidrologice (vezi Fig. 1).

Din punctul de vedere al evoluției structurilor politico-militare, încercând evitarea etnicizării, în secolele VI, VII și VIII–X în spațiul Bazinului Dunării mijlocii și inferioare s-au pus bazele unor structuri de putere bazate pe relații și concurență de clan, teritoriile respective fiind dominate de grupuri aflate sub conducerea unui clan suprem, formând sistemul de clan⁷⁶: în cazul Bazinului Dunării mijlocii, clanul avarilor lui Bayan a pus în 568 bazele unei structuri de putere, care a dăinuit până la începutul secolului al IX-lea, și în mare parte același lucru s-a întâmplat în secolul al X-lea cu apariția maghiarilor sub conducerea lui Árpád. În Bazinul Dunării Inferioare, pe teritoriul nord-estic al Bulgariei de azi, clanul lui Asparuch a creat, practic în hinterlandul imperiului bizantin, o structură de putere care, preluând o serie de elemente instituționale, a devenit la rândul ei un

imperiu, iar din a doua parte a secolului al IX-lea, unul creștin.

Extinderea geografică a acestor structuri a fost dezbătută intens încă din secolul al XIX-lea, ceea ce a implicat de multe ori și ideologiile politice ale perioadei respective. Implicarea pronunțată a arheologiei, din secolul XX, în cercetarea epocii medievale timpurii a dus, de asemenea, la o schemă de abordare metodologică privind extinderea acestor structuri: habitatul, respectiv teritoriile dominate de structurile de putere au fost trasate pe baza extinderii macrotopografice ale acelor situri arheologice care prezentau trăsături culturale apropiate. Dacă în cazul „*bulgar*” fortificațiile pot fi incluse în discuțiile privind extinderea geografică a structurii de putere politică, în cazul „*avar*” și „*maghiar cuceritor*” au putut fi luate în considerare doar siturile funerare, de altfel foarte specifice din punctul de vedere al ritului și al ritualurilor. Trebuie însă atrasă atenția că în cazul „*avar*”, „*maghiar cuceritor*” caracterul cuceririi, ca la orice grup nomad, nu trebuie privit teritorialfrontalier⁷⁷, scopul fiind în principal acapararea *resurselor din zonele respective (mai ales a resurselor salifere)*, respectiv *pășunatul*, facilitat de rețeaua de drumuri din perioada romană, doar în cazul „*bulgar*” tendințele de cucerire în secolele IX și X putând fi legată de structură politică de tip teritorială.

În contradicție cu această abordarea amintită sus și care urmărea fenomenele social-politice ale unor societăți nomade dintr-o perspectivă modernistă (ale statului național teritorial frontalier⁷⁸), odată cu dezvoltarea metodologiei de interpretare științifică, în alte zone europene (Vestul Europei, Scandinavia) s-a observat de mult timp că este imperios necesar să se separe aceste concepte. Elitele conducătoare în epoca medievală timpurie și-au putut extinde dominația pe un teritoriu mult mai mare, pe care au putut organiza, respectiv unde au putut impune sistemul de habitat aflat sub stăpânirea lor. Astfel termenii „*Machtbereich*” (zona de stăpânire) și „*Siedlungsbereich*” (zona de habitat) în cazul tuturor structurilor din epoca medievală

⁷⁴ Orizontul funerar „maghiar” din secolul X din estul Transilvaniei și care constă din descoperiri izolate suspecte (se pune întrebarea despre originalității scăriței așa zise trap-zoidale de la Eresteghin-Zádogostető, deoarece prin caracteristicile sale rămâne un unicat!) sau chiar inventate (Dârjiu) trebuie șters de pe lista siturilor funerare. În acest sens, Gáll 2013a, Vol. I. La fel de critic: Révész 2019, 94, dar cu toate acestea în Fig. 27, 95/a-b–96/a-b a au fost introduse descoperirile izolate de la Jigodin-Ciuc și Eresteghin ca situri funerare (cimitire, morminte).

⁷⁵ Ultima oară vezi harta foarte ilustrativă: Harhoiu 2020a, Fig. 8. Vezi și Harhoiu et alii 2011, Fig. 1.

⁷⁶ Somfai-Kara 2017, 343–355.

⁷⁷ În acest sens, vezi Szűcs 1997, 314.

⁷⁸ Întrebări de acest gen nu își au rostul din cel puțin două motive: 1. în viziunea de cucerire a conducătorilor structurilor nomade un loc primordial ocupa *mărimea populației, numărul animalelor posedate*, respectiv *resursele* (în cazul bazinului Someșului Mici și a Mureșului mijlociu, sarea), nu organizarea teritorială de tip frontalier, concept politic vest-european și bizantin în această perioadă în zonele apropiate regiunii noastre (Szűcs 1997, 314; Róna-Tás 1999, 87–100; Pohl 2018a, 34–44); 2. „*Transilvania*” este un concept geopolitic necunoscut la nivelul secolelor VII–XI, abordarea din acest punct de vedere fiind una anistorică.

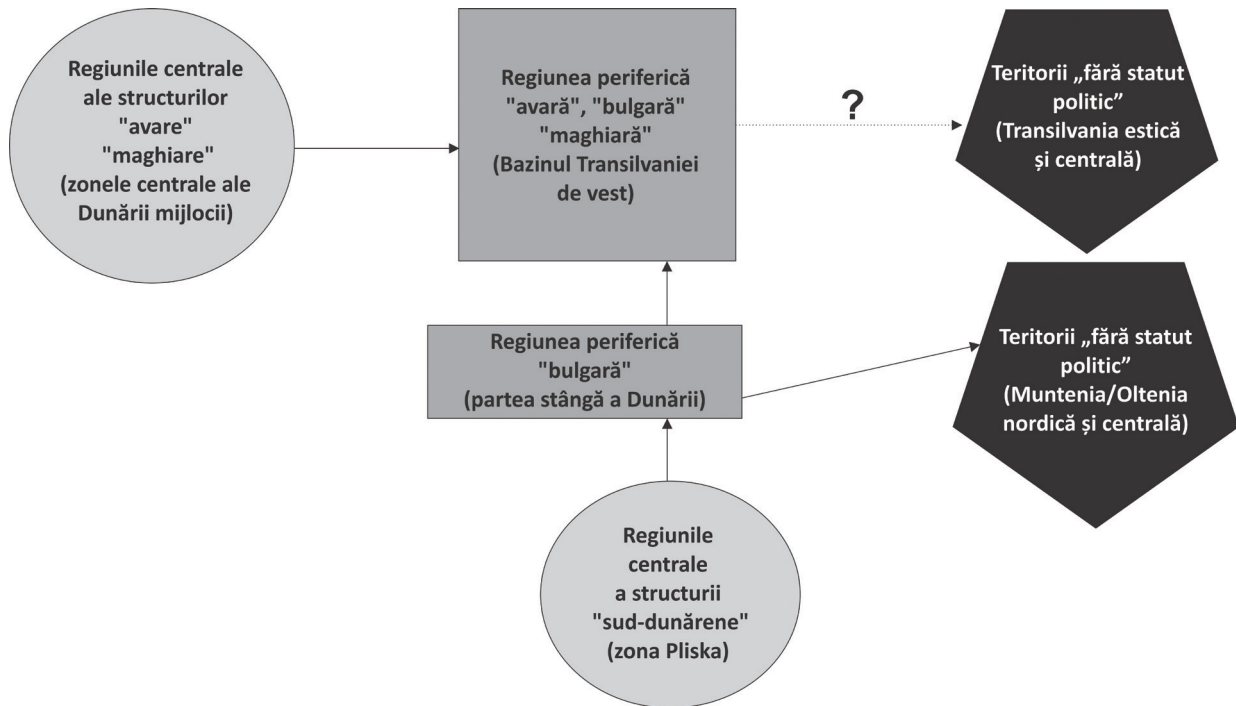

Fig. 18. Grafica caracterului relației pe baza datelor arheologice între centralitate, periferie și teritoriile „fără statut politic”, respectiv relațiile asimetrice ale puterilor politico-militare și populațiile diferitelor teritorii

timpurie trebuie clar separați⁷⁹. Din acest punct de vedere, „*Siedlungsbereich*”-ul acestor structuri, chiar dacă relativ, este simbolizat în cazul „*avar*” și „*maghiar cuceritor*” de siturile funerare în Bazinul Dunării mijlocie, respectiv în cazul „*bulgar*” în Bazinul Dunării inferioare, pe lângă necropole și morminte, uneori și fortificații.

Dacă luăm în considerare cele spuse anterior, atât Bazinul Transilvaniei, cât și regiunile de la sud de Carpați au reprezentat periferiile ariilor culturale ale unor structuri politico-militare care nu s-au organizat – cu excepția Țaratului Bulgar – în sens teritorialist, ci pe relații și concurență de clanuri⁸⁰. Din regiunile centrale comportamentul nucleului comunităților elitelor a ajuns mult mai sărăcăcios și cantitativ într-un procent mult mai redus la comunitățile periferice, aflate sub ei în ceea ce privește organigrama politico-militară.

Astfel, siturile funerare din Bazinul Transilvaniei au reprezentat periferia unor arii culturale mult mai largi geografic, care au pornit în vest din zona Vienei și pot fi urmărite până în zona mijlocie a Mureșului (în cazul „*avar*” și „*maghiar cuceritor*”), respectiv în cazul celei „*bulgare*” (secolele VIII–X) de la Munții Balcani (și mai la sud de acestea) până în zona Ciumbrudului. Totodată, într-un articol

recent publicat, am greșit când am vorbit – într-un sens evoluționist – de o periferie a comunităților marginale⁸¹. Fără îndoială în acest caz se poate observa aplicația greșită (în sens modernist) a sistemului de gândire *Centru – Semiperiferie – Periferie*, care nu se justifică, deoarece pe de o parte nu avem absolut nici o dovadă că toate comunitățile din bazinul Dunării mijlocii ar fi funcționat ca un sistem, ale cărui rezultat ar fi fost exploatarea sistemică a semiperiferiei de către centralitate, respectiv urmată de exploatarea resurselor periferiei de către semiperiferie. Totodată o relație asimetrică a existat între elitele regiunilor centrale și cele din vestul Transilvaniei atât în cazul „*avar*”, cât și „*maghiar*”, respectiv „*bulgar*”.

În acest sens, am încercat să ilustrăm procesul de centralitate, periferie și teritoriile de margine, din afara periferiei, în contextul relației politico-militare între zonele de forță ale Dunării mijlocii și cele inferioare (vezi Fig. 18).

Pentru cele spuse sunt relevante macrotopografia, atât a siturilor „*avare*”, cât și a celor din secolele IX, respectiv X. Cel mai frapant este tabloul care ne arată perspectiva secolului al X-lea. Harta răspândirii privind *depunerea resturilor calului* din Bazinul Dunării mijlocie ne demonstrează, mai mult decât clar, acest caracter periferic al Bazinului Transilvaniei: dintre cele 688 de situri funerare

⁷⁹ Takács 2013, 641–643, cu literatură aferentă.

⁸⁰ Despre această problemă, vezi: Somfai-Kara 2017, 343–355.

⁸¹ Gáll et alii 2020, 385–413.

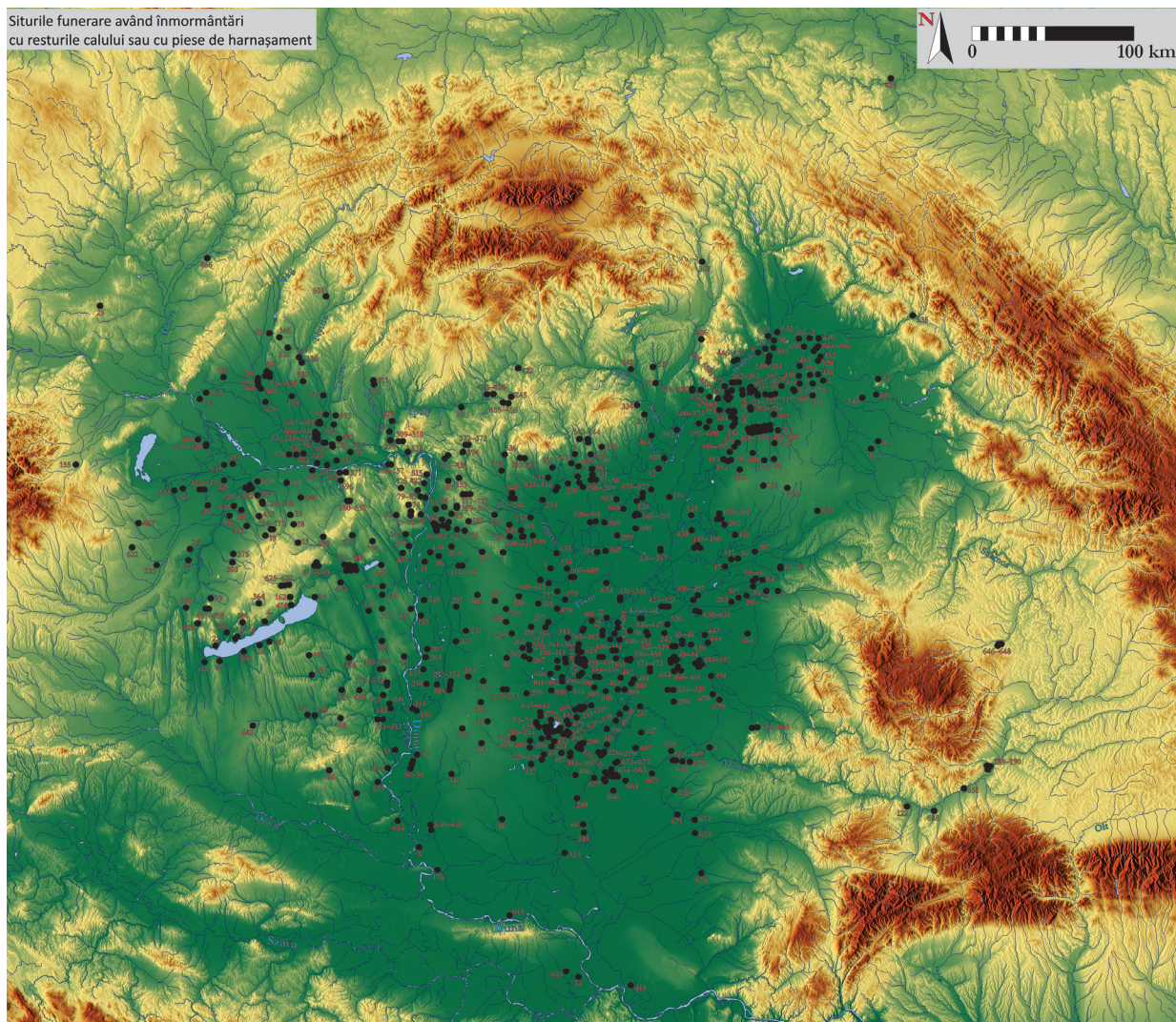

Figura 19. Răspândirea depunerii resturilor calului în secolul al X-lea în Bazinul Dunării mijlocii (baza de date alcătuită de R. Fülöp și E. Gáll)

doar 9 situri provin din Bazinul Transilvaniei, iar dintre acestea toate din zona Someșului Mic și a Mureșului mijlociu!

Astfel, numărul mic de situri funerare „*avare*” și „*maghiare*” din vestul Bazinului Transilvaniei, respectiv orizontul „*sud-dunărean*” la nord de Dunăre, poate fi explicat cu statutul periferic ale comunităților de pe aceste teritorii în cadrul structurilor militaro-politice și sociale ale epocii medievale timpurii.

Fortificația cu mai multe faze ale cetății de la Slon⁸², respectiv mormântul de la Târgșoru Vechi (vezi Harta 1, fig. 15–16) reprezintă, fără îndoială, dovezile arheologice ale coridorului khaganatului bulgar spre Transilvania, un teritoriu „*in-between*” între zonele transilvănene (vezi Harta 1) și nucleul impresionant al primului stat bulgar

din secolele VII–VIII de la Pliska⁸³. Restul terito-

⁸³ „While not as densely populated, with a total enclosed area of 23 square kilometers it was substantially larger than Constantinople, capital of the Byzantine (Eastern Roman) Empire, or Aachen, capital of Charlemagne’s Carolingian Empire. Recent discoveries have shown^a that Pliska was inhabited as early as the Bronze Age. As the First Bulgarian Empire officially adopted Christianity in 864–865 AD, Pliska also became the home to one of the largest churches and monastery complexes in Europe known as the Great Basilica^b. Up until now, Bulgarian archaeologists and historians had been aware of two satellite towns of the Ancient Bulgar capital Pliska – the Kabiuk Fortress, and the Stan Fortress. An archaeological team, however, has now **discovered a third satellite town of Pliska** located barely 10 kilometers outside the first capital south of the Danube River of the First Bulgarian Empire.”^c Privind Pliska mai vezi capitolele V și VI din lucrarea editată de Joachim Henning (Henning 2007, 209–704).

^a <http://archaeologyinbulgaria.com/2016/09/27/bronze-age-discoveries-reveal-ancient-bulgar-capital-pliska-was-settled-much-earlier-than-middle-ages/> (25.10.2020).

^b <http://archaeologyinbulgaria.com/2016/07/28/restoration-of-great-basilica-in-pliska-gets-cath>

⁸² Comșa 1969, 21–29; Damian 2003, 483–496; Чуперкѡ 2020, 313–328.

riilor din Muntenia și Oltenia, la fel Transilvania estică și centrală, probabil aveau acest statut de teritorii neorganizate de puterea politică, cu un statut incert sau pur și simplu fără statut, erau „*no man's landuri*” ale epocii medievale timpurii, populate slab demografic, fără o organizare social-politică adecvată, fără artere de comunicații controlate, întreținute, unde viața era și mai periculoasă, spre deosebire de zonele organizate, stăpânite direct de rețelele structurilor de putere.

3. Distribuția geografică a siturilor arheologice relevă concentrarea acestora în zonele limitrofe ale cursului Dunării, respectiv în văile râurilor Mostiștea, Colentina și Dâmbovița în direcția nordică, spre Ploiești, ceea ce seamănă cu distribuția sus amintită a necropolelor (vezi și Fig. 3, fig. 15). Concentrarea de așezări în zona Ploieștiului înspre direcția Slon (în zonă fiind singurul monument funerar al epocii, și anume la Târgșor) explică parțial și indică foarte probabil prezența structurilor de organizare politico-militară în cetatea amintită. Relațiile „*sud-dunărene*”, chiar dacă palide, pot fi depistate și în sud-estul Transilvaniei, așa cum ne indică foarte clar de exemplu și vasul cu ornament lustruit de la Poian-Panta de piatră-B26⁸⁴.

Totodată apariția din a doua parte al secolului X, mai ales în nordul câmpiei muntene, a unui orizont funerar în mare parte tipic nomad subliniază probabil schimbarea statutului politic, militar și economic al acestor regiuni.⁸⁵

4. Observațiile anterioare nu sunt în contradicție cu următoarea întrebare, cele două puncte putând fi chiar complementare. Astfel poate fi pusă întrebarea dacă nu cumva lipsa siturilor funerare, evident strâns legată și de stadiul cercetării, poate fi explicată și prin practica funerară diferită a comunităților din aceste regiuni, și anume practicarea *incinerăției în groapă*, care din cauza unei cercetări mai lacunare nu a fost depistată până acum? Nu trebuie să uităm că, printre altele, în secolele

VI–VII la Sărata Monteoru s-a practicat acest mod de înmormântare cu o incidență mare⁸⁶.

5. O ultimă observație, care este una complementară, se referă la situația demografică a acestor regiuni. Astfel, până în zilele noastre, regiunile muntoase și de deal prezintă un fond demografic mai redus⁸⁷, spre deosebire de zonele mai joase, mult mai propice pentru viață. Ca urmare, un fond demografic mult mai scăzut poate să fie o altă explicație plauzibilă a lipsei numărului de situri funerare, iar schimbările climaterice au putut contribui pe parcursul secolelor la oscilația fondului demografic. Numărul așezărilor în zonele respective nu sunt oglinzile fidele ale realităților demografice, deoarece în cazul unei agriculturi rudimentare trebuie luată în considerare și fenomenul de pendulare a comunităților. Astfel o comunitate de exemplu de cca. 30 de persoane pe un areal restrâns, în urma pendulării continue din cauza epuizării ogoarelor într-o generație (cca. 25–30 de ani, dacă luăm în considerare speranța de viață în epoca medieval timpurie) a putut să „producă” mai multe așezări.

În concluzie, cele cinci puncte, prin care am încercat să explicăm acest fenomen probabil, reprezintă doar unele din șirul explicațiilor posibile și plauzibile. Totodată, așa cum arată mai multe descoperiri, respectiv săpăturile de așezări din Transilvania estică sau Muntenia (de ex.: Poian⁸⁸, Cernatul de Jos⁸⁹, Comana de Jos⁹⁰, Bucov⁹¹), precum și depozite în Muntenia (Bârlogu), este clar că a existat o populație, probabil mult mai neînsemnată decât în zonele bogate în resurse și propice vieții.

Astfel, lipsa siturilor funerare în estul și centrul Transilvaniei, respectiv în centrul și nordul Munteniei și Olteniei, în secolele VIII–X pot fi puse în primul rând pe seama faptului că *aceste zone au fost un fel de „stateless”, neintegrate în „networkul” puterilor epocii medieval timpurii („avar”, „bulgar” sau „maghiar”), regiuni și comunități „fără istorie” în amurgul epocii medieval timpurii.*

Identificarea și în aceste zone a comportamen-

olic-church-donation-to-mark-1150-years-of-bulgaria-vatican-relations/ (25.10.2020).

^c <http://archaeologyinbulgaria.com/2020/10/12/third-satellite-town-of-early-medieval-bulgarian-empires-capital-pliska-found-during-digs-for-turkish-stream-natural-gas-pipeline/> (25.10.2020).

⁸⁴ Székely 1992, 278, Fig. 19: B26.2; RepCovasna 1998, 116: nr. 2 (422) cu literatura aferentă.

⁸⁵ Ioniță 2005; Frînculeasa et alii 2012, 139–163; Frînculeasa et alii 2020, 199–228. Trebuie să atragem atenția, că analizele de ¹⁴C de la Ploiești-Triaj mov. II și Târgșoru Vechi ne arată o datare pentru secolul XI.

⁸⁶ Fiedler 1992, Vol. I: 74–88.

⁸⁷ Astfel spre exemplu în recensământul din 2011 în județul Gorj au fost numărați 341594 de persoane, în Harghita 310867, în Covasna 210177, în schimb spre exemplul în județul Cluj și Dolj 691106 și 660544. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>. (15.03.2021).

⁸⁸ Székely 1992, 246–279.

⁸⁹ Székely 1992, 286–290.

⁹⁰ Glodariu et alii 1980.

⁹¹ Comșa 1978.

tului funerar a acestor populații rămâne una din provocările viitoare pentru arheologii epocii medieval-timpurii din România (și nu numai). Astfel, prin această scurtă contribuție am dorit să atragem atenția specialiștilor privind această problemă practic necercetată și nedezbătută. Fără îndoială *arheologia montană* („cultura plaiurilor” cum le-a denumit Gheorghe Baltag⁹²) care va deveni și în România un trend în viitor⁹³, ne va oferi o provocare substanțială de a pune în dezbatere cu o atitudine modernă, degajată și mai sofisticată, problemele spinoase moștenite din veacul națiunilor.

Lista 1. Siturile funerare în Bazinul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia (numerotarea este valabilă în cazul hărților figurilor 7, 9, 11–15 și la Harta 1–2)

1. Câmpia Turzii; 2. Cicău; 3. Gâmbaș; 4. Leșnic; 5. Lopadea Nouă; 6. Luna-Nod Rutier; 7. Măgina; 8. Noșlac; 9. Sâncrai; 10. Șpâlnaca; 11. Teiuș (A: *necropole/morminte cu caracteristici „avare” din Bazinul Transilvaniei, sfârșitul secolului VII/secolele VIII–IX* [bibliografia lor vezi: Cosma 2018; Cosma 2019, 199–226; Harhoiu 2020b, 226–233; Beilage 6]); 12. Apahida; 13. Baci; 14. Berghin; 15. Bistrița (?); 16. Boarta; 17. Bratei nec. 2; 18. Cluj-Napoca-Someșeni; 19. Dăbâca; 20. Dorolțu; 21. Gușterița; 22. Jucu; 23. Mediaș; 24. Ocna Mureș; 25. Ocna Sibiului; 26. Păuca; 27. Șeica Mică; 28. Sopor de Câmpie-s. I; 29. Sopor de Câmpie-s. II; 30. Târnava-Palămor; 31. Toarcla; 32. Tordoș; 33. Uioara de Jos – Itardeu, La Pârloage (B: *necropolele de incinerare, respectiv birituale grupul „Mediaș”/„Nusfalău-Someșeni” din Bazinul Transilvaniei, secolele VII/VIII–IX/X* [bibliografia lor vezi: Horedt 1976, 35–57; Tiplic 2002–2003, 9–22; Harhoiu 2004–2005, 283–334; Станчу 2015, Puc. 25; Tiplic, Tomegea 2016; Gáll et alii 2017; Harhoiu 2020b, 226–233; Beilage 6]); 34. Chișcani (B: *Harțușe et alii* 1967, 137–178; Fiedler 1992, Vol. II: 418); 35. Frătești; 36. Izvorul; 37. Obârsia Nouă; 38. Păuleasca; 39. Sihleanu; 40. Sultana; 41. Tâmburești; 42. Târgșorul Vechi; 43. Tichilești (C: *necropole cu caracteristici „sud-dunărene” din Muntenia/Oltenia, secolele VIII/IX–X* [bibliografia lor vezi: Toropu, Stoica 1972, 163–188; Fiedler 1992, Vol. I–II; Popescu 2010, 83–88; Ciupercă 2015–2016, 179–184]); 44. Alba Iulia-Cetate/Catedrala Romano-Catolică; 45. Alba Iulia-Stația de Salvare nec. II; 46. Blandiana nec. „A”; 47. Ciumbrud; 48. Cugir; 49. Ghirbom; 50. Orăștie-Dealul Pemilor X8; 51. Sebeș;

52. Sibișeni (C: *necropole cu caracteristici „sud-dunărene” din Bazinul Transilvaniei* [bibliografia lor vezi: Pinter, Boroffka 2001, 319–346; Ciugudean et alii 2006]); 53. Alba Iulia-Catedrala Romano-Catolică; 54. Alba Iulia-Izvorul Împăratului; 55. Alba Iulia-Str. Brândușei; 56. Alba Iulia-Stația de Salvare nec. III; 57. Alba Iulia-Stația de Orange; 58. Blandiana situl funerar „B”; 59. Blandiana situl funerar „C”; 60. Cluj Napoca-Str. Kalevala situl I (str. Semenicolui, nr. 4); 61. Cluj Napoca-Str. Plugariilor; 62. Cluj Napoca-Str. Zápolya (azi str. General Traian Moșoiu, nr. 76, 78); 63. Deva-Micro 15; 64. Gâmbaș-Măgura Mică; 65. Lopadea Nouă-Gorgani; 66. Orăștie-Dealul Pemilor X2; 67. Simeria Veche (D: *necropolele din secolul X din Bazinul Transilvaniei* [bibliografia lor vezi: Gáll 2013a, Vol. I–II; Dragotă 2018, 325–351; Dragotă 2019, 107–124]); 68. Luna-Tarlaua nr. 1 (A: <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=luna-luna-cluj-situl-arheologic-de-la-luna-tarlaua-nr.-1-cod-sit-ran-58320.01> [08.03.2021]); 69. Platonești (C: <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=platonesti-platonesti-ialomita-necropola-dridu-de-la-platonesti-cod-sit-ran-94410.01>).

BIBLIOGRAFIE

- AH 1996
The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue. (ed. I. Fodor). Budapest (1996).
- Anderson 2006
B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York (2006).
- Bakay 1965–1966
K. Bakay, Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. – Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966), 43–88.
- Bakay 1968
K. Bakay, Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz II. – Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. *Alba Regia* 8–9 (1968), 57–84.
- Baltag 1994
Gh. Baltag, Așezarea de la Albești-Sighișoara. Elemente inedite de cultură materială din sec. IX–X. *Revista Bistriței* 8 (1994), 75–79.
- Baltag 2000
Gh. Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara. Elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Târnavii Mari din preistorie până în sec. XIII*. București (2000).

⁹² Conceptul respectiv nu a fost teoretizat în mod profund, probabil de aceea a fost categorizat mai degrabă în sens negativ de către unii și practic uitat – *total pe nedrept*. Baltag 1994, 77; Baltag 2005, 205, 272–273.

⁹³ Vezi în acest sens și problematica așa ziselor șanțuri de apărare pe linia Munților Gurghiu, Perșani și Harghita. Sófalvi 2013, 89–93.

- Bálint 1969
Cs. Bálint, A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1969/1), 107–114.
- Ban 2014
C. Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*. Cluj-Napoca (2014).
- Bende 2017
L. Bende, *Temetkezési szokások a Körös –Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. Studia ad Archaeologiam Pazmeniesia 8. Budapest (2017).
- Bourdieu 2002
P. Bourdieu, *Habitus*. (J. Hillier – E. Rooksby), *Habitus: A Sense of Place*. Burlington – Chesterfield (2002), 27–34.
- Ciugudean et alii 2006
H. Ciugudean, K. Z. Pinter, G. T. Rustoiu, *Habitat – Religie – Etnicitate: Descoperiri arheologice din secolele IX–XI în Transilvania. Catalog de expoziție*. Alba Iulia (2006).
- Ciupercă 2009
B. Ciupercă, Conceptul de cultură Dridu în arheologia românească. *Apariția, evoluție și controverse*. *Istros* 15 (2009), 133–162.
- Ciupercă 2012
B. Ciupercă, Așezările din Muntenia în secolele VIII–X. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologice* 63 (2012), 361–372.
- Ciupercă 2015–2016
B. Ciupercă, O nouă descoperire aparținând secolelor VIII – X p. Chr. din Oltenia. *Oltenia. Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie* 22–23 (2015–2016), 179–184.
- Ciupercă, Mirea 2010
B. Ciupercă, P. Mirea, Vestul Munteniei secolele VIII–X. *Buletinul Muzeului Județean Teleorman Seria Arheologie* 2 (2010), 115–162.
- Cociș et alii 2016
S. Cociș, E. Gáll, M. Urák, A. Ursuțiu, The Periphery of the Centre? The Late Avar cemetery part from Nădlac (Germ.: Nadlak; Hung.: Nagylak; Slov.: Nadlak). *Archaeologia Bulgarica* 20/1 (2016), 1–96.
- Comșa 1969
M. Comșa, Cercetările de la Slon. *Studii și Materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova* 2 (1969) 21–29.
- Comșa 1978
M. Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII–X de la Bucov-Ploiești)*. București (1978).
- Cosma 2018
C. Cosma, *Graves of Avar military chiefs in Transylvania/Morminte de sefi militari avari din Transilvania*. Cluj-Napoca (2018).
- Cosma 2019
C. Cosma, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII–VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba). *Apulum* 56 (2019), 199–226.
- Cosma 2020
C. Cosma, Dwellings with Weapons from the Early Medieval Settlement in Sfântu Gheorghe (Mureș county). *Ziridava – Studia Archaeologica* 34 (2020), 377–410.
- Curta 2006
F. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI–VII*. Târgoviște (2006).
- Curta 2019
F. Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*. Brill's Companions to European History 19. Leiden – Boston (2019).
- Curta s.t.
F. Curta, Bulgaria beyond the Danube: water under the bridge, or is there more in the pipeline. (F. Curta), *Christianization in medieval Transylvania. A Church Discovered in Alba Iulia and its Interpretation*. care va fi volumul 80 (cred) din seria „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450” Vol. 80. Leiden–Boston (sub tipar).
- Csiky et alii 2017
G. Csiky, P. Langó, O. Pelevna, A. Patay-Horváth, B. Totev, A. Türk, Finds related to the Vrap-Erseke-group from the stara Bulgaria collection (Varna). (A. Türk), *Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája* Esztergom, 2014. november 4–6/ Conference of Young Scholars on the Migration Period November 4–6, 2014. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia/Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3/1. Budapest-Esztergom (2017), Vol. 2, 165–172.
- Daim 2003
F. Daim, Avars and avar archaeology an introduction. (H. W. Goetz, J. Jarut), *Regna and gentes. The relationship between late antiqua and early medieval peoples and kingdoms in the transformation of the roman world*. Leiden–Boston (2003), 463–570.
- Damian 2003
O. Damian, Considerations sur la citadelle en brique de Slon-Prahova. *SAA IX* (2003) 483–496.
- Diaconu, Diaconu 1962
P. Diaconu, G. Diaconu, Un mormânt de călăreț din secolul VII descoperit la Târgșor. *Studii și cercetări de istorie veche* 13 (1962), 165–171.

Dobos 2019

A. Dobos, On the edge of the Merovingian culture. Row-grave cemeteries in the Transylvanian Basin in the 5th–7th centuries. (T. Vida, D. Quast, Zs. Rácz, I. Koncz), *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches*. Budapest (2019), 111–142.

Дончева 2008

С. Дончева, *Кръстокуполните църкви в първото българско царство*. Фабер (2008).

Dragotă 2018

A. Dragotă, Tipologia inventarului din cimitirul de la Alba Iulia-Izvorul Împăratului (sec. X–XI). *Apulum* 55/1 (2018), 325–351.

Dragotă 2019

A. Dragotă, Morminte cu echipament militar din orizontul II al necropolei de la Alba Iulia-Stația de Salvare (1979–1981). *Transilvania* (2019/5–6), 107–124.

Fiedler 1992

U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau I–II*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn (1992).

Gál 2016

Sz. S. Gál, A Hun Age burial with artificial cranial deformation from Singeorgiu de Mureș – 'Kerekkomb'. (Sz. S. Gál), *The talking dead. New results from Central and Eastern European Osteoarchaeology. Proceedings of the First International Conference of the Török Aurél Anthropological Association from Târgu Mureș. 13–15 November 2015*. Bibliotheca Musei Marisiensis, Series Archaeologica 11. Cluj-Napoca (2016), 43–51.

Gáll 2010a

E. Gáll, Burial Customs and the Question of the 10th Century Populations in the Transylvanian Basin. *Acta Archaeologica Carpathica* 45 (2010), 271–314.

Gáll 2010b

E. Gáll, Márton Roska și cercetare secolelor X–XI. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologia* 61/3–4 (2010), 281–306.

Gáll 2012

E. Gáll, Márton Roska and archaeology in Transylvania. from early 20th to 21st century. Some critical notes to the Hungarian-Armenian scholars early medieval studies and recent evolution of archaeology on Transylvania. *Acta Archaeologica Carpathica* 47 (2012), 127–165.

Gáll 2013a

E. Gáll, *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírletei 6. Vol. I–II. Szeged (2013).

Gáll 2013b

E. Gáll, The Question of the Centres of Power in the light of the Necropolises from the 10th Century in

Transylvanian Basin. The case of the Cluj's necropolises. (O. Heinrich-Tamáska), 23. *Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Macht des Goldes, Gold der Macht Herrschafts- und Jenseitsrepräsentationen zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt (2013), 461–481.

Gáll 2015–2016

E. Gáll, Archaeology and Nationalism. The Endless Struggle for Dăbâca (g.: Dobeschdorf; h. Doboka). Thoughts on Research Development and Archaeological Realities. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2015–2016), 257–323.

Gáll 2020

E. Gáll, The Grave of an Allegedly "Conquest Period Hungarian Warrior" Found in 1959, at Tei Lake near Bucharest. (R. A. Rabinovich, N. P. Telnov), *ONE HER WING IS SILVER, THE OTHER ONE IS MADE OF GOLD...* 'Selected papers in memory of Svetlana Ryabtseva'. Kishinev (2020), 407–414.

Gáll et alii 2017

E. Gáll, D. Petruș, A. Dobos, N. Kapcsos, F. Wanek, E. Piroška, Sz. Nagy, A. Iván, „Daciától Ultrasilvaniáig” A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai. 3/4–12/13. század. Kolozsvár (2017).

Gáll et alii 2019

E. Gáll, A. Türk, Sz. Nagy, S. Peter, F. Wanek, Can One Use the Results of ¹⁴C Analyses to Perform Historical Interpretations? The Case of the Tenth-century Funerary Site in Cluj-Napoca-Zăpolya Street. (F. Mărginean, I. Stanciu, K. László), *Inter tempora. The Chronology of the Early Medieval Period. Issues, Approaches, Results*. Orbis Medievalis II. Cluj-Napoca (2019), 177–195.

Gáll et alii 2020

E. Gáll, R. Fülöp, M. H. Hőgyes, „Periferiile periferilor”? Fenomen arheologic sau stadiul cercetării: de ce nu au fost descoperite necropole din perioada secolelor VIII–X în Transilvania estică și centrală, respectiv în nordul și centrul Olteniei și Munteniei? (S. Forțiu), *In Honorem Alexandru RĂDULESCU*. ArheoVest VIII. Szeged (2020), 385–413.

Găstescu et alii 1976

P. Găstescu, C. Rusenescu, A. Breier, *Județul Teleorman*. București (1976).

Gellner 1983

E. Gellner, *Nations and Nationalism*. Oxford (1983).

Glodariu et alii 1980

I. Glodariu, F. Costea, I. Ciupea, *Comăna de Jos. Așezările de epocă dacică i prefeudală. Contribuții la istoria Țării Făgărașului*. Făgăraș (1980).

Harding 2013

A. Harding, World Systems, Cores, and Peripheries in

Prehistoric Europe. *European Journal of Archaeology* 16/3 (2013), 378–400.

Harhoiu 2004–2005

R. Harhoiu, Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungssittenbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts. *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* 48–49 (2004–2005), 283–334.

Harhoiu 2020a

R. Harhoiu, *Huni și goți hunici la Dunărea de Jos*. Târgoviște (2000).

Harhoiu 2020b

R. Harhoiu, Der Befund 359. Ein spätpawarischer Wohnbau. In: Harhoiu et alii 2020, 207–233.

Harhoiu 2020c

R. Harhoiu, Gräberfeld 2. Ein Gräberfeld des 4. Jhs. N. Chr. In: Harhoiu et alii 2020, 119–158.

Harhoiu et alii 2011

R. Harhoiu, D. Spănu, E. Gáll, *Barbari la Dunăre*. Cluj-Napoca (2011).

Harhoiu et alii 2020

R. Harhoiu, N. Boroffka, R. Boroffka, E. Gáll, A. Ioniță, D. Spănu, *Schäßburg – Weinberg / Sighișoara – Dealul Viilor II*. Târgoviște (2020).

Harțuche et alii 1967

N. Harțuche, F. Anastasiu, I. Broșcățean, Necropola de incinerare feudală-timpurie de la Chișcani sat – Brăila. *Danubius* 1 (1967), 137–178.

Henning 2007

J. Henning, *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*. Berlin – New York (2007).

Hobsbawm 1990

E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge (1990).

Horedt 1958

K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*. București (1958).

Horedt 1976

K. Horedt, Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen. *Zeitschrift für Archäologie* 10 (1976), 35–57.

Horedt 1986

K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*. Antiquas 28. Bonn (1986).

Kiss 1962

A. Kiss, Az avarkori lovastemetkezés szokásának vizsgálata. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (1962), 153–162.

Langó 2005

P. Langó, Archaeological Research on the Conquering Hungarians: A review. (G. B. Mende), *Research on the prehistory of the Hungarians: A review*. Varia Archaeologica Hungarica 18. Budapest (2005), 175–340.

Langó 2013

P. Langó, The Study of the Archaeological Finds of the Tenth-Century Carpathian Basin as National Archaeology: Early Nineteenth-Century Views. (J. P. Geary, G. Klaniczay), *Manufacturing Middle Ages Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. National cultivation of culture 6. Leiden – Boston (2013) 397–418.

Luca 2005

S. A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Hubedoara*. Sibiu (2005).

Luca, Măndescu 2001

A. Luca, D. Măndescu, *Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic în secolele VIII–X*. Brăila (2001).

Macrea 1959

M. Macrea, Necropola slavă de la Someșeni (r. și reg. Cluj). *Materiale și Cercetări Arheologice* 5 (1959), 519–527.

Marcu 2015

D. Marcu, Byzantine influences in the Carpathian Basin around the turn of the millennium. The pillared church of Alba Iulia. *Dacia N. S.* LIX (2015) 177–213.

Moga, Ciugudean 1995

V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al județului Alba*. Alba Iulia (1995).

Nyárádi 2010–2011

Zs. Nyárádi, *Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben*. (Zs. Körösfői), *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*. Molnár István Múzeum kiadványai 3. Székelykeresztúr (2010/2011), 321–375.

Petruț, Gáll 2016

D. Petruț, E. Gáll, *From aristocratic internationalism to romantic nationalism. Notes on the ideological background of antiquarian and archaeological activities in 19th century Transylvania*. In: ADALBERT CSERNI AND HIS CONTEMPORARIES. *The Pioneers of Archaeology in Alba Iulia and Beyond*. Alba Iulia, 2016. 14–17 aprilie, 2016 (conference presentation).

Pinter, Boroffka 2001

K. Z. Pinter, N. G. O. Boroffka, Necropola de tip Ciunbrud de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X8. *Apulum* 38/1 (2001), 319–346.

Pohl 2018a

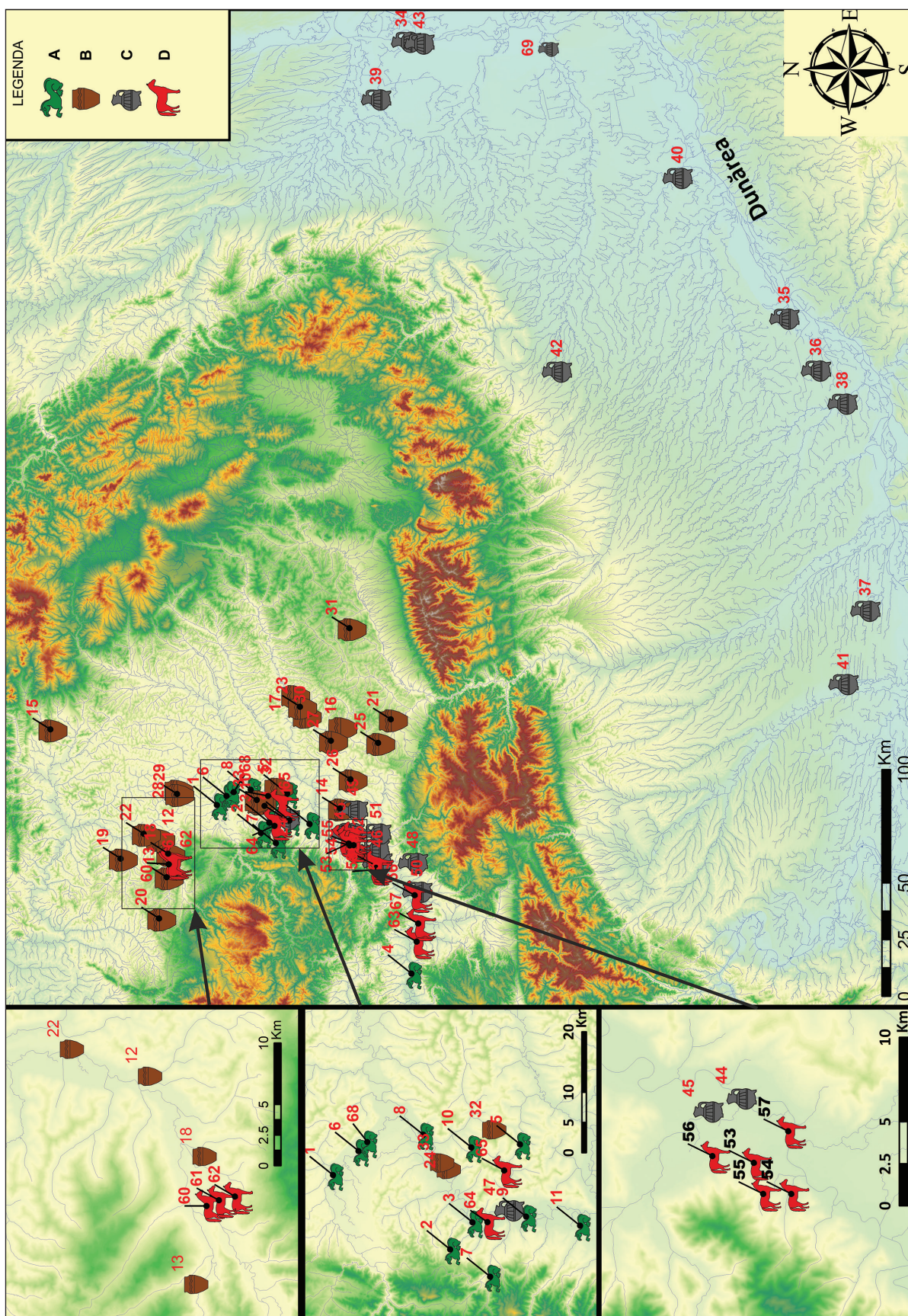
W. Pohl, *The Avars, A Steppe Empire in Central Europe*. Ithaca – London (2018).

Pohl 2018b

W. Pohl, Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity:

- Methodological Reflections. *The Hungarian Historical Review* 7 (2018), 5–17.
- Popescu 2010
I. Popescu, The Cemetery from Obârșia Nouă – the Last Archaeological Campaigns. *Oltenia, Studii și comunicări, Arheologie-istorie* 17 (2010), 83–88.
- Reiholcová 1995
M. Reiholcová, *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie)*. *Katalog I*. Nitra (1995).
- RepCovasna 1998
Repertoriul arheologic al județului Covasna. (V. Căvruc). Monografii Arheologice I. Sfântu Gheorghe (1998).
- Révész 2019
L. Révész, *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13. Szeged – Budapest (2020)
- RónaTas 1999
A. RónaTas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. New York (1999).
- Somfai-Kata 2017
A. Somfai-Kata, Modern török nyelvű etnoszok kialakulása Közép- és Belső-Ázsiában. (B. Sudár), *Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről*. Budapest (2017), 343–355.
- Sófalvi 2013
A. Sófalvi, Ramparts in the Görgényi, Hargita and Persányi Mountains. (Z. Czajlik, A. Bödöcs), *Aerial Archaeology and Remote Sensing from the Baltic to the Adriatic*. Budapest (2013) 89–93.
- Szabó 2017
Cs. Szabó, Histories of archaeology in Transylvania. A short overview. (V. R. Bolindeț, G. T. Rustoiu, M. Gligor), *Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*. Cluj-Napoca (2017), 373–400.
- Szabó 2018
Cs. Szabó, Béla Pósta (1862–1919). (C. Smith), *Encyclopedia of Global Archaeology*. (2018).
- Szenthe 2013
G. Szenthe, Vegetal ornaments in the Late Avar decorative arts. *Dissertationes Archaeologicae ex Institutu Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*, Ser. 3 (2013), 303–320.
- Szenthe 2014
G. Szenthe, Contributions to the connections of the Vrap-Velino horizon and the Late Avar material. (L. Docheva-Petkova, Cs. Balogh, A. Türk), *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*. Budapest (2014), 61–76.
- Szenthe, Gáll 2021
G. Szenthe, E. Gáll, *The early medieval cemetery at Hortobágy-Árkus. A 8th–10th century elite group from the north eastern Carpathian Basin*. Budapest (manuscript).
- Székely 1992
Z. Székely, Așezări din secolele VI – XI p. Chr. în bazinele Oltului Superior. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 43/3 (1992), 245–306.
- Szűcs 1997
J. Szűcs, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest (1997).
- Szűcs 1999
J. Szűcs, *Trei regiuni istorice europene*. In: I. Bibó, J. Szűcs, *Între Occident și Răsărit*. Sfântu Gheorghe (1999), 138–244.
- Takács 2013
M. Takács, A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. (L. Révész, M. Wolf), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szeged – Budapest (2013), 641–666.
- Tamás 2021
G. M. Tamás, *Antitézis*. Budapest (2021).
- Țiplic 2002–2003
M. Țiplic, Necropolele de tip Mediaș din Transilvania. *Acta Musei Napocensis* 39–40/II (2002–2003 [2005]), 9–24.
- Țiplic, Tomega 2016
M. Țiplic, G. Tomega, Păuca. *Necropola de incinerare (secolele VIII–IX)*. *Catalog de expoziție*. Sibiu (2016).
- Toropu 1976
O. Toropu, *Romanitatea țirzie și străromânii în Dacia traiană sud carpatică*. Craiova (1976).
- Toropu, Stoica 1972
O. Toropu, O. Stoica, La nécropole préféodale d'Obârșia-Olt (note préliminaire). *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* 16 (1972), 163–188.
- Vida 2016
T. Vida, Vida, Backlocken, Backdeckel und Backhauben. Archäologische Angaben zur Ernährungskultur Süd- und Mitteleuropas. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 67 (2016), 361–422.
- Vincze 2014
Z. Vincze, *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár (2014).

- Vizauer 2008
V. V. Vizauer, *Așezări și locuințe medievale timpurii în Transilvania (sec. VI/VII–IX/X)*. Cluj-Napoca (2008).
- Wieczorek et alii 2000
A. Wieczorek, J. Fried, M. Müller-Wille, Europas Mitte um 1000. (A. Wieczorek, H. M. Hinz), *Europas Mitte um 1000*. Stuttgart (2000).
- Zaharia 1977
E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII*. București (1977).
- Борисов 2012
Б. Д. Борисов, Археологические свидетельства праболгарского присутствия на территории Южной Болгарии. *Поволжская археология* 2 (2012), 50–65.
- Коматарова-Балинова 2018
Е. Коматарова-Балинова, „Прабългарите” при Балчик и номадитев полето на „прабългарската” археологи / The „Protobulgars” at Balchik and the Nomads in the Field of the „Protobulgar” Archaeology. *Приноси към българската археология VIII / Contributions to Bulgarian Archaeology*. В памет на доц. д-р Ирина Щерева. София (2018), 47–92.
- Езическа България/Pagan Bulgaria 2017
Езическа България: власт и общество/ Pagan Bulgaria: Power and Society (М. Даскалов, С. Горянов, М. Райчева, Г. Грозданова). София (2017).
- Макря 1958
М. Макря, Славянский могильник в Сомешени. *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* 2 (1958), 351–370.
- Рашев 2008
Р. Рашев, *Българската езическа култура VII–IX век*. София (2008).
- Станчу 2015
И. Станчу, Ранние славяне в румынской части Карпатского бассейна. *Stratum plus* (2015/5), 163–216.
- Чуперкэ 2020
Б. Чуперкэ, Крепости Слона и присутствие адрианополитан к северу от Нижнего Дуная. *Stratum Plus*, 2020/5, 313–328.

Harta 1

